

Af sognepræst John Richters levnedsbog

VEJENTIDEN 1893-1928

Ved fhv. skoledirektør *P. Engelbrechtsen*

Sognepræst Richters forældre levede deres barndoms- og ungdomsår i København. Richter-hjemmet var helt forretningspræget, og da Johns fader ville læse til læge, blev hans beslutning af brødrene »mødt med ufordulgt ringeagt«. Hendes slægt, Balling, var tilknyttet Grønlandske Handel, livlig og gæstfri, og et af de første hjem, som åbnede sig for den mærkelige Odense-dreng Hans Christian Andersen, var hendes forældres. H. C. Andersen holdt meget af den lille Amalie. Hun fik således eventyret »Ole Lukøje« til gennemlæsning, og efter Andersens opfordring gav hun det navn.

Efter bestået eksamen nedsatte Johan Christian Richter sig som læge i Grenå og giftede sig med Amalie Balling. 13. november 1850 fødtes sønnen John. Han »blev holdt til bogen«, helt i overensstemmelse med hans evner og anlæg. 22 år gammel tog han teologisk embedseksamen med laud. Han følte sig alt for ung til at være præst og underviste da i forskellige skoler, f.eks. ved N. Zahles højt estimerede pigeskole. Sin fritid brugte han til studier på Det kgl. Bibliotek og Oldnordisk Museum, men en særlig oplevelse var det at få adgang til Geheimearkivet:¹ »Det var med en egen højtidelig følelse, jeg tog de gamle papirer og pergamenter med hensmuldrende segl i min hånd«. Forskertrangen havde stærkt tag i ham, men efter nogle års forløb brød han af og efterkom en opfordring fra pastor Wagner i Seest ved Kolding om at blive hans kapellan.

Let var det nu ikke for ham at forlade byen, som havde bragt ham i forbindelse med tidens ledende mænd inden

for åndslivet. Om digteren Carsten Hauch fortæller han levende optaget: »Helt underligt var det at sidde og vente på Hauchs komme. Han havde jo et højt anset navn blandt vore digtere og var Oehlenschlägers beundrende ven. Så kom den gamle mand haltende og besteg med nogen besvær katedret. Det var Oehlenschlägers »Sct. Hans Aften Spil«, han gennemgik. Han var såre lidt veltalende, hakkede og stammede i foredraget, men der var ånd og levende sjæl i hans tale, så den optog mere end mangt et velformet foredrag. Og det norske tonefald klang stadig igennem. Man forstod, at han *elskede* Oehlenschläger. Hans sag var det, han talte. Da det senere blev fortalt mig, at han havde sluttet sin sidste forelæsning med at læse Aladdins vuggeviser og havde grædt derved, forstod jeg det så godt«.

Tilmed tydede meget på, at han havde gode fremtidsudsigter ved fortsatte studier. 1891 kunne han skrive hjem, at »jeg havde fået en portion af J. L. Smiths² legat for studenter. Det var 400 kr. årlig i 3 år, og så var det en ære at opnå dette legat, som man gerne skulle have særlige kvalifikationer for at opnå. Jeg husker, at den student, der samtidig med mig fik legatet, var stud. mag. Edvard Brandes.³ Lidt efter fik jeg også et andet, men langt mindre legat, etatsråd Peder Foghs legat,⁴ 20 kr. årlig«.

Navnlig det sidste tal kan godt vække lidt eftertanke om vor tids studentervilkår.

1879 blev Richter sognepræst i Ringive-Give. 1882 holdt han bryllup med Gudrun Schiørring, datter af borgmester P. Schiørring⁵ i Kolding. I sin levnedsbog fortæller han om det unge præstepars tilværelse i hedeegnene. Et udvalg af bogen findes i »Vejle Amts Årbog 1974«.

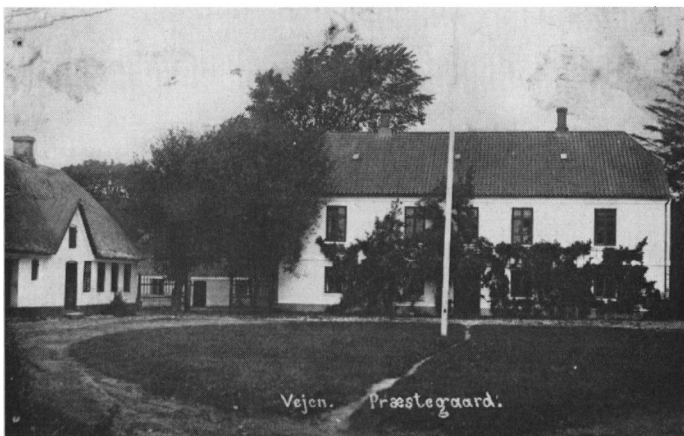
Efter 14 lykkelige år mellem hedesognenes jævne befolkning blev han pastor Sveistrups⁶ efterfølger i Vejen-Læborg. Her virkede han til sin død 1928, 78 år gammel. Rask og rørig. På grund af præstemangel havde ministeriet opfordret ham til at fortsætte i embedet uden hensyn til alde-

ren. Menighedsrådene i Vejen og Læborg gav enstemmig tilslutning. Han fik således lov til at ende sine dage i sin elskede præstegård.

Jævnside med, at han yderst samvittighedsfuldt varetog præstegerningen, dyrkede han sin store interesse, historie, navnlig personalhistorie. Han var medarbejder ved f.eks. Danmarks Adels Årbøger og blev brugt som konsulent ved forskellige personalhistoriske værker. Ved sin død efterlod han sig en bogsamling på ca. 6.500 bind. Efter opfordring fra tidsskriftet »Bogvennen«s redaktør har han givet en skildring af »En bogsamling i en jysk præstegård« og siger her: »Når man er bogsamler con amore, gror bogmængden op lidt efter lidt som sæden på marken om våren, så man næsten uden at forstå »hvordan« efter hurtigt skridende års forløb ser sig omringet af bogfyldte reoler«.

Selv om Richter elskede sine bøger og sit studereværelse, virkede han med dyb interesse som foredragsholder og især som oplæser helt til sine sidste år. Han elskede sang og optrådte tit i »Gluntarne« med forskellige makkere, f.eks. Jakob Knudsen.⁷ Skoleforhold optog ham meget, ikke mindst højskolens arbejde. Som tilsynsførende ved Askov højskole stod han denne skole særlig nær. År efter år deltog præsteparret fra Vejen trofast i de store efterårsmøder.

Når jeg har fundet det rimeligt at lade uddrag af min svigerfaders levnedsbog komme offentligt frem, skyldes det, at det antagelig vil være af interesse, først og fremmest på Vejen-Askov egnen, at læse en lokalhistorisk skildring af årene omkring 1900. Uden tvivl kan de nuværende beboere finde omtale af slægt og bekendte i uddragene, men måske også mennesker i almindelighed kan have berigelse af at betragte livsbilleder, malede ud fra den vennesele indstilling, der prægede Richter. Desværre kan man ikke i uddragene se hans smukke, faste håndskrift, der er så godt som uændret fra hans tidligste år. To skriftprøver, skrevet med 34 års mellemrum findes i »Vejle Amts Årbog 1974«.

Vejen præstegård. (Vejen Bibl.).

Det begyndte med bryllup

John Richters første besøg i Vejen præstegård fandt sted i sommeren 1875 under lidt pudsige omstændigheder. Hans gamle skolekammerat, William Thomsen, lærer ved Ebeltoft højskole, tænkte på at gifte sig med den sønderjyske pige Caroline Thomsen fra Skodborg. Om sin rolle ved brylluppet fortæller Richter:

»Brylluppet skulle stå i Vejen præstegård hos hans morbrøder pastor Sveistrup, i hvis hjem bruden en tid lang havde haft ophold. I alt hvad der angik forlovelsen, havde jeg været Thomsens fortrolige, og nu var det hans bestemte ønske, at jeg skulle med til hans bryllup. Det mente jeg, at jeg på ingen måde kunne så tæt efter sommerferien. Der ville medgå to dage til rejsen. Især mente jeg ikke at kunne få frihed fra frk. Zahles skole,⁸ hvor jeg havde mine fleste skoletimer. – »Det bryder vi os ikke en smule om«, sagde Th., »du skal med, og jeg skal nok ordne det med frk. Zahle, som for resten står i en slags taknemmelighedsgæld

til mig«. – »Hvorledes det? Kender du frk. Zahle?« – »Nej, i grunden slet ikke, men i fjor sommer var hun ude i Dyrehaven med nogle af sine unge pensionærer, som blev generet af nogle ret nærgående herrer. Jeg var dér i nærheden, og en af de unge piger, der vel har ment, at jeg så ret skikkelig ud, kom styrtende og sagde: »Åh, hr. student! vil De ikke nok befri os fra nogle ubehagelige herrer?« Jeg gik så hen til frk. Zahle, som jeg altså slet ikke kendte, og sagde: »Nej se goddag, kære *tante*, er du herude i dag?« Så luskede hine fyre deres vej. Så frk. Zahle skylder mig i grunden noget fra den dag«.

Jeg vægrede mig dog stadig, men efter at jeg ved sommerferiens slutning var kommet tilbage til København fra Grenå, kom der virkelig brev fra Th. om, at han nu havde skrevet til frk. Zahle og bedt mig fri fra skolen nogle dage, idet han mindede hende om hin begivenhed i Dyrehaven. Og ganske rigtig: en dag kaldte frk. Zahle mig op på sit værelse og sagde med et smil: »Ja, jeg har jo fået brev fra min »nevø«, og der er fra min side intet i vejen for, at De tager med til hans bryllup«.

På Vejen station tog William Thomsen imod mig, og ikke længe efter drog jeg ind i Vejen præstegård⁹ og modtoges i forstuen med dens murstensgulv af pastor Sveistrup med et venligt velkommen. Hvor lidet anede jeg da, at denne præstegård 18 år efter skulle blive mit hjem. Og hvor den imponerede mig! Så stor og anselig en præstegård havde jeg aldrig set. Den store sal! Den dejlige have og lund! Ja, hvor det tiltalte mig. Og de vakre beboere: Sveistrup og hans hustru og sønnen Svend, dengang en femtenårs knøs!

Jeg følte mig snart hjemme i denne, den første grundtvigske præstegård, jeg nogen sinde havde gæstet. William og jeg spadserede i haven, fra udsigtsaltanen i sydøsthjørnet kunne vi se Sønderjylland. Om aftenen var der travlhed

*Sognepræst H. Sveistrup.
(Vejen Bibl.).*

med at dække et langt bord i den store sal. Allerede nu begyndte gæsterne at indfinde sig.

Næste morgen havde jeg travlt med at undersøge Sveistrups bogsamling i det lange kammer ved siden af studereværelset. Jeg fandt adskilligt, som interesserede mig, og som jeg da også senere blev ejer af, bl.a. Fr. Barfods »Brage og Idun«. ¹⁰

Så stod brylluppet i kirken om eftermiddagen. Kvinderne kørte til kirken i lukket vogn, Svend Trøst og jeg var brudesvende, der modtog dem ved kirkedøren og førte dem højtideligt til sæde. Caroline kom ved sin forlovers arm. Det var N. J. Thomsen, som dengang var en stor gårdmand i Vejen og i slægt med bruden.

Sveistrups brudetale husker jeg nu ikke længer, kun at den tiltalte mig ved sin jævnhed og sin fyndighed. Degnen, Jesper Jørgensen, der også til sin tid skulle blive *min* degn, var dengang en yngre mand på 37 år.

Ved festen efter vielsen var der livligt. Sveistrup holdt en tale, hvori han betonedede, at det glædede ham at bo midt i verden, siden folk både fra Helsingborg og fra København og fra Ribe osv. samledes i hans hus. Om aftenen fik ung-

dommen sig en svingom i den store sal, men her var jeg kun tilskuer. Den nat delte jeg kammer med brudgommens gamle fader, den forhenværende Vejle-købmand, som ry-stede lidt på hovedet ad sønnens giftermål: han havde jo ingenting at gifte sig på, så der ville nok blive smalhans i køkkenet!

Afklaring mod præstegerningen

Med nattoget rejste jeg tilbage til København. Det var som en yndig, uforglemmelig drøm, jeg havde oplevet, alt så forskelligt fra de forhold, hvorunder jeg daglig færdedes i København, en verden så rig på indhold og på forjættelser om endnu mere, et hjem med levende, sund kristendom og ægte danskhed, fostret under de alvorlige oplevelser i det nære Sønderjylland. Alt det havde jeg i et par indholdsrige døgn fået lov til at gøre et lille indkig ind i. Atter og atter i de dage, der kom, vendte mine tanker tilbage til de rige minder om Vejen præstegård, og uden at jeg selv kunne gøre mig det klart, bidrog disse tanker i det skjulte til at modne tanken hos mig om fremtidig præstegerning«.

Richter var – som nævnt – født i Grenå, søn af lægen Johan Christian Richter. I sommerferien 1876 fulgte han faderen på vaccinationsrejser. Herom fortæller han:

»Mit mål var at undersøge de historiske minder i egnens kirker. Det var en let sag at få kirkenøglen hos læreren. Jeg studerede kirkeinventariet, som gav oplysninger af personalhistorisk interesse (altså gravstene, epitafier osv.). Det var overordentlig fornøjeligt og forfriskende. Det var vist samme sommer, jeg fik fat i den ældste kirkebog for Vejlby-Homå pastorat, begyndt af præsten Peder Sørensen Quist, søn af den ulykkelige »Præst i Vejlby«, hr. Søren Quist«.

Afsked fra Ringive

De levede 14 lykkelige år på hedeegnen, men så meldte

trangen sig til at søge fornyelse, og det var Vejen, som trak. I Ringive var han altid den ydende. I Vejen kunne han også blive nydende. Her havde han store forventninger med hensyn til Askov højskole og til Sønderjylland. Under et besøg hos forstander Schrøder,¹¹ Askov, fik han at vide, at pastor Sveistrup var meget alvorligt syg, og kort efter sin hjemkomst til Ringive læste han i Vejle Amts Folkeblad, at Sveistrup var død umiddelbart efter morgenandagten i præstegården.

»Få dage efter læste vi om den mægtige jordefærd i Vejen: 15 – femten – taler i alt, dels i præstegårdshaven, hvor kisten var hensat, dels i kirken, så det var næsten aften, inden kisten blev sænket i jorden«.

Richter havde meget svært ved at rive sig løs fra de menigheder, som han havde haft et meget nært forhold til, men omsider besluttede han sig til at søge embedet.

»Sidst i august kom der en anmodning til mig fra Vejen, pens. lærer Bendix Madsen¹² var brevsriveren, om at komme dertil og tale ved et skovmøde den 6. september. Jeg gav mit ja. Gudruns og mit første mål var præstegården. I den store, herlige have vandrede vi omkring, indtil gamle fru Sveistrup var at få i tale. Hun gav os en venlig modtagelse. Siden gik vi til »Grønvang« – atter overordentlig modtagelse. Vi fik nu at vide, at foruden mig skulle også Axel Helweg¹³ tale ved mødet i Grønvang skov om eftermiddagen. Vi skulle altså op til en slags prøveeksamen. En ret talrig forsamling var mødt op, og vi to præster talte, som vi nu kunne bedst. Sammen med en hel del beboere fra Vejen og Læborg spiste vi til aften på »Grønvang«, hvor vi befandt os særdeles vel.

Listen over ansøgerne til Vejen og Læborg blev snart sendt mig. Med forundring så jeg, at der kun var – 12!

Måske havde Askovs nærhed skræmt adskillige, der vel ellers nok ville have søgt det i pekuniær henseende ret betydelige embede. Hen i oktober kom der brev *direkte* fra kirkeministeriet, »om jeg ville fastholde min ansøgning om Vejen, hvis det blev pålagt embedet at lade den skov, der tilhørte det, gå ind under fredskovforpligtelse«. Da forstod jeg, at jeg ville blive indstillet. Mit svar var naturligvis ja.

Den 21. oktober bragte posten mig et telegram fra svigerfader: »Til lykke som sognepræst i Vejen«.

Det strømmede ind med kirkelige forretninger i de sidste uger, især bryllupper. Det var, som om de unge, der ville giftes, og hvoraf jeg havde konfirmeret flere, ville have netop mig til at vie dem, inden jeg rejste. Så kom min afskedsprædiken-dag den 26. november. Der var fuldt i begge kirker.

Så rullede tæppet ned for min præstegerning i Ringive og Give. Hvad havde jeg fået lov at udrette i de godt 14 år? Og hvad gik jeg nu i møde?»

Sognepræst i Vejen-Læborg

»Så oprandt søndag den 3. december 1893, indsættelsesdagen. I den tætfyldte, ikke ret store Vejen-kirke holdt provst Schjøtt indsættelsestalen over teksten fra lektier til en af de følgende søndage: »Trøster, trøster mit folk, taler kærligt til Jerusalem«. Han talte varmt og kønt og mindedes Sveistrup, som havde bragt så mange i vort folk »trøst i trængsel«. * Derefter prædikede jeg over adventsteksten om Jesus i Nazarets synagoge. Jeg nævnede min gamle formand og hans trøstefulde vidnesbyrd, nævnede, at han havde ønsket mig lykke og velsignelse til gerningen på mit forrige sted, og udtalte, at jeg håbede, den også måtte følge mig i gerningen her, hvor jeg gerne ville vandre i Sveistrups, men frem for alt i Jesu Kristi fodspor.

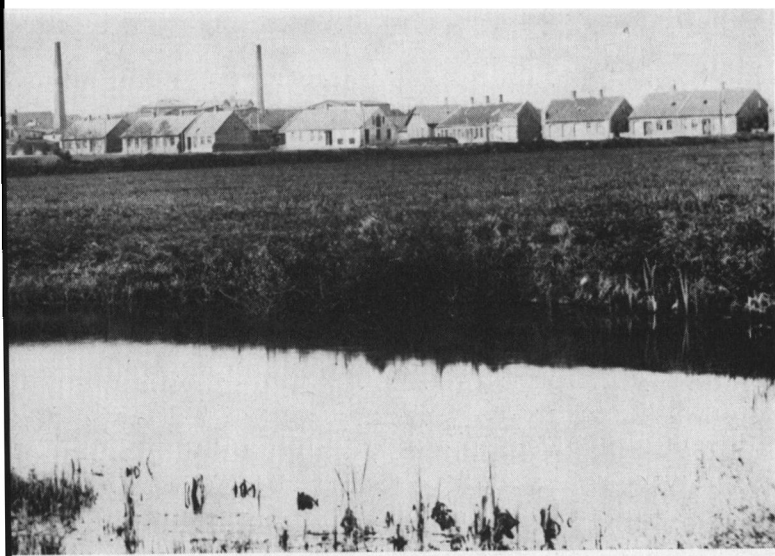
* Her hentydes til Sveistrups meget benyttede postil »Trøst i Trængsel«, som 1878 oplevede 3. oplag.

Vejen gamle kirke set fra sydvest. (Vejen Bibl.).

Fabriksbyen vokser. (Vejen Bibl.).

Interiør fra den gamle kirke. (Vejen Bibl.).

Efter gudstjenesten blev jeg budt velkommen af flere – Schrøder og hustru, Søren P. Knudsen (Lille Skovgård), Niels Pedersen (Dalhus) husker jeg.

Om eftermiddagen kørte jeg med provsten til Læborg kirke, hvor også mange mennesker var mødt til indsættelsen«.

Sin natur tro giver Richter i levnedsbogen en oversigt over fremtrædende beboere i sit nye sogn. Han begynder med lærerne og præsterne.

Lærere og skoler

»Blandt mine nye sognefolk fik jeg selvfølgelig straks en del at gøre med lærerne. I Vejen var Jesper Jørgensen lærer ved byskolen og tillige kirkesanger. I 30 år havde han siddet i embedet og blev der endnu 5 år af min præstetid. Som lærer havde han fået sit præg af seminarieførstander Svendsen i Jelling, til hvis dygtige og forstående lærlinge han hørte. I hans undervisning var der liv og ånd, og den tung-

føre mand med sin brede skikkelse, sit røde skæg og sin kalot havde gode evner til at vinde skolebørnenes hengivenhed. Et par år før jeg kom til Vejen havde han mistet sin dygtige hustru, med hvem han havde en del børn. Året efter havde han giftet sig igen, nemlig med sin genboerske, enken Maren Friis. Hun bragte Jørgensen en gård, til hvilken han – efter at have ophørt med lærergerningen i 1898 – trak sig tilbage. I kirken gjorde Jørgensen god fyldest; især mindes jeg med glæde den varme og smukke måde, hvorpå han – ikke *læste*, men *bad* bønnerne i kordøren. På sit dødsleje i 1909 kunne han med fuld ret kalde sig »en lykkelig mand«.

Af en helt anden støbning var Chr. Boye, der som andenlærer residerede i »Vejen nye skole«. Han havde ikke Jørgensens brede og drøje jyske lune, og de to, der dog begge var Svendsens fuldtro lærlinge fra Jelling, gik kun dårligt i spand sammen. Udgået fra et købmandshjem i Århus var og blev Boye et købstadsmenneske alle sine dage. En dygtig og samvittighedsfuld lærer med kundskaber ud over det almindelige, et ærligt, fromt kristenmenneske var Boye. 38 år gammel ægtede han en af sine gamle elever, en brav og god kvinde. Uagtet forskellen i alder, temperament og udvikling levede de lykkeligt sammen i et smukt lille hjem med en lille flok flinke børn. Trods smertefuld sygdom i sine sidste år holdt han ud i skolegerningen så længe som muligt. Han nåede at holde sølvbryllup med sin hustru i september 1913 og døde så i december samme år.

Pogeundervisningen var i Vejen betroet til to kvinder, hver med sin lille skole, hvis lokaliteter var ret snævre: Enken Ingeborg Nielsen og vognmandshustruen Marie Hansen. Navnlig var den første trods sine ikke store kundskaber en ypperlig moderlig lærerinde for de små.

De lidt ældre børn undervistes i »Vejen nye skole«, dels af Boye, dels af frk. Caroline Olsen, datter af den gamle toldkontrollør ved Skodborghus toldsted, en begavet, yngre

lærerinde, der siden blev gift med lærer Laurids Lauridsen ved Bakkely skole. Lauridsen havde sin søster Kirsten Lauridsen som medlærer. Hun var i en årrække organist ved kirken.

Ved Skodborghus skole var Nissen lærer. Hans interesser gik, i alt fald i en årrække, meget i kommunal og politisk retning.

I Læborg sad også en yngre mand som lærer og kirkesanger: J. K. Jensen, men allerede 1894 blev han kaldet til lærerembedet ved Eskelund skole og kirkesangerembedet ved Brørup kirke.

Alt i alt har der i Vejen og Læborg i den sidste menneskealder virket et særdeles dygtigt lærerpersonale, som i tidens løb er blevet stærkt forøget, og mit forhold til det har altid været det bedste.

Skolebygningerne var for længst blevet for små til det stadig stigende børnetal. Jørgensen havde i en årrække måttet undervise omtrent 100 børn i alle aldre samlede i en ikke alt for stor skolestue. Lærer Boye underviste yngre børn i lejede lokaler, indtil »Vejen nye skole« blev bygget i 1884. Stationsbyens stærke vækst krævede en særskilt skole i dette distrikt. Derfor byggedes Bakkely skole i 1891. I det nye århundrede kom der nye udvidelser til: »Pavillon-skolen« og etagetilbygning på Bakkely skole.

Nogle forgængere i præsteembedet

»Om gamle provst Joachim Haar, der døde 1812 efter 41 års præstegering i Vejen og Læborg, kunne mine sognebørn selvfølgelig intet fortælle af selvsyn. Hvad de vidste om ham, havde de gamle fra deres bedsteforældre eller forældre. En dygtig og kraftfuld personlighed har han været, optagen af praktiske spørgsmål som så mange af den rationalistiske tids præster. Om hans flid vidner det store arbejde, han har lagt i at føre embedets dagbog.

Hans eftermand, Henrik Bruun, skal have været en god

mand, men fattig var han – det var jo i de fortvivlede år, pengekrisen bragte, at han kom her.

Efter Bruun, der døde 1821, kom N. S. Bergenhammer, men om ham har jeg aldrig hørt fortælle. Han var her da også kun i fem år.

J. O. Bøving kom hertil som præst 1826. Hans konfirmander har nævnet ham for mig som en streng mand, der tugtede dem hårdt, når de ikke kunne lærebogsremsen udenad, og mod de bønder, der undertiden kunne møde berusede i Læborg kirke, for han vældigt frem. I 1842 blev han forflyttet til Egtved.

Efterfølgeren, Philip Christian Fuglede, var en velbegavet mand med interesse for litteratur og politik. Han var en kort tid folketingsmand for Bække-kredsen, og det var ham, som lånte den unge Niels Jokum Termansen bøger,¹⁴ der åbnede hans øjne for historiens og digtekunstens verden. Det var Fuglede, som fik det nuværende toetages stuehus rejst i 1850. Med fin skønhedssans fik han præstegårdshaven anlagt smukkere end før, ligesom han fik bygget gangbro over åen. I 21 år havde han siddet som præst i Malt og Folding, så han var velkendt på egnen.

Ud på foråret 1856 kom den nye præst Viggo Hansen til Vejen. Som prædikant var han næppe betydelig, efter folks sigende noget tør. Men én ting var han afgjort i besiddelse af: han havde betydelig skønhedssans. Den gjorde sig gældende over for præstegårdshaven, som han både udvidede og forskønnede, og nord for åen beplantede han en lyngbakke, der i tidens løb er blevet til havens smukkeste parti («Lunden») med sine graner, fyrretræer og løvtræer. Pastor Hansen ville gerne have gjort endnu mere for haven, men – som han sagde – »min skønhedssans og min pengepung ligger i uafsladelig krig«. Og så var Hansen en frisindet mand; det viste han, da Sveistrup – til hvem han i øvrigt fra tidligere dage stod i venskabsforhold – var blevet afskediget fra Rødding-Skrave præsteembede (1867). Da var Hansen

redebon til at åbne Vejen kirke for Sveistrup til udførelse af kirkelige forretninger for de sønderjyder, som vedblivende sluttede sig til ham. Og en frimodig optræden viste Hansen, da Peder Larsen Skræppenborg¹⁵ under Christian d. IX's besøg i Kolding efter fredsslutningen (vist i 1866) bad kongen omgive sig med dansksindede rådgivere. Da veg alle tilbage og tog afstand fra den uforsagte bonde. Den eneste, der den dag tog Peder Larsen under armen og gik med ham op ad Kolding gade, var pastor Hansen fra Vejen.

Hansen blev i 1870 forflyttet til Hammer og Lundby på Sjælland, hvor han døde i 1892. Hans enke lever endnu (1923), højt bedaget, i sin fødeby Helsingør. Hun har besøgt Vejen præstegård et par gange i min tid, en livlig dame, der vistnok har forstået at gøre sig gældende både som husfrue og i det selskabelige liv. Under sit ene besøg kom hun ind på at tale om indkvarteringen under krigen, om de østrigske soldaters maleriske gruppering om aftenen ude på gårdspladsen. Hun har åbenbart taget indkvarteringen som en ikke ubehagelig afveksling i det ensformige dagligliv.

Da Hansen blev forflyttet, søgte Sveistrup embedet og fik det. Det fandtes så rimeligt, at myndighederne imødekom hans og manges ønske, af hensyn dels til sønderjyderne, dels til Askov højskole, hvis lærere han alle dage havde stået nær. Om denne ædle og betydelige mand foreligger der så mange vidnesbyrd, også i litteraturen, så jeg her kan fatte mig i største korthed, især da jeg også i det foregående har fortalt om mine indtryk af denne gode, stovte præstemand. Ja, han var præst helt igennem, en sanddru, åben og ydmyg personlighed på prædikestol og i forsamlingshus, en snild og praktisk rådgiver for dem, der også i timelige sager søgte råd hos ham. Sognefolkernes højagtelse og venskab bevarede han til det sidste. Det viste sig både ved hans 50-årige præstejubilæum og ved hans og hans hustrus guldbryllop (begge fester i 1890), for ikke at tale om hans ual-

mindelige storslåede jordefærd. Og den lille Ringive-præst kunne ikke andet end betragte det som en *ære* at blive kaldet til at fortsætte hans gerning som præst«.

Ændringer i bybilledet. Nogle beboere i sognene

I året 1874 blev jernbanen ført igennem Vejen. Der opstod hurtigt en stationsby, adskilt fra »Vejen gamle by«. Ikke mindst efter opførelsen af en margarinefabrik, »Alfa«,¹⁶ en cikoriefabrik¹⁷ og en tagpapfabrik voksede stationsbyen hurtigt. Richter omtaler udviklingen således:

»Da jeg i 1893 kom til Vejen, lå der endnu et ret stort ubebygget areal imellem »Vejen gamle By« og »Stationen«, stationsbyen. Da vandrede man ad stationen til ad en tit opblødt vej langs grøfter og markdiger, ikke nogen ublandet behagelig vandring på en mørk vinteraften. Den gamle by havde endnu noget af gammeldags landsbyhygge over sig, selv om hist og her en nybygning stak hovedet op. Der stod gamle træer og skyggede over vejen. Men snart var den gamle by begyndt at række hånden ud efter sin yngre søster, stationsbyen, og det varede kun få år, inden de var helt sammenbyggede. Da forsvandt de gamle grøfter og diger. Nu kom der høje, men absolut ikke skønne huse med flisebelagte fortove i stedet, og nu kom der gadelygter, først petroleum, siden elektriske.

Så fik vi efterhånden en stor og særdeles uskøn stationsby ud af det. Den gamle, lidet rummelige kirke måtte bøje sig for tidens krav. Dens ældgamle kampestenmure faldt i 1896, og som genbo rejste sig den nye murstenskirke, rummelig og i det indvendige hyggelig, men med sit mindre skønne tårn. Den gamle kirkes våbenhus blev bevaret som ligkapel.

Man må nu ingenlunde tro, at den stærke fremgang i Vejen alene skyldtes den voksende fabriksdrift, nej også på landbrugets område nåede man meget vidt frem i firser-

ne og halvfemserne. Dygtige og energiske landmænd sad nu både på de større og de mindre gårde. Atter her var Grønvang-slægten med Johannes Lauridsen i spidsen som foregangsmænd. Men så må nævnes L. Rasmussen på Vandamgård og Søren Peder Knudsen på Lille Skovgård og fra foråret 1894 også Niels Peter Jørgensen på Kærsgård som fremragende landmænd, de drev deres gårde op til mønsterbrug.

I nabolaget havde vi så statskonsulent Frederik Hansen i Askov og forstander Niels Pedersen på Ladelund landbrugsskole, som havde megen betydning for landbruget på Vejen-egnen, og som tillige – ligesom de førnævnte – var åndeligt interesserede mennesker. Også på det praktiske havebrugs område havde vi en dygtighed som gartner, siden konsulent, Jens Thorsen i Vejen skov, der i en årrække var blandt lederne af husmands- og husmandskonernes rejser i Jylland.

Når jeg over for disse mænd kom med, hvad jeg vidste om de beskedne landbrug på Ringive-egnen, kunne de trække på smilebåndet – i al venlighed naturligvis. At der i sporet på de nævnte fremskridt på industriens og landbrugets område fulgte andelsmejeri,¹⁸ kontrolforening, brugsforening,¹⁹ udvidet sparekassevirksomhed osv., følger af sig selv.

I Læborg sogn samlede alt timeligt virke sig om landbruget og til dels om plantesagen (Hundsbæk plantage²⁰). At det så fremskredne Vejen lå i nærheden, mærkedes vel både i den ene og den anden henseende. Det var flittige, bjærgsomme mennesker, og jeg fik gode venner iblandt dem; jeg nævner den gamle sognefoged Christen Madsen og Søren Klausen i Nyby.

Lidt efter lidt fandt jeg vej til gode hjem og fortræffelige mennesker, som jeg kom til at føle mig hjertelig forbunden med. Der var nu Grønvangs-familien, som venligt indbød mig til sig. Johannes Lauridsen²¹ var den fremragende, for

alle gode fremskridt interesserede forretningsmand. Det havde vel nok lagt nogen kølighed over hans væsen, så det egentlige hjertelige – i form af fortrolighed – trådte tilbage. Hos hans hustru derimod mærkede jeg mere til den smukke, velgørende forening af energi og dyb åndelig og hjertelig sans. De boede dengang endnu i den gamle, stråtækte bondegård »Grønvang«, men den var ved at synge på sit sidste vers, idet den statelige storvilla, som nu hedder »Grønvang«, blev bygget i sommeren 1894 og indviedes ved en stor fest samme efterår. De havde det hyggeligt inden døre med deres seks børn, hvoraf den ældste var knap 15, den yngste godt 3 år gammel.

Så var der familien på Baungård, Johannes Lauridsens hustrus broder Hans Olsen med hans hustru og tre småpiger. Til Hans Olsen følte jeg mig snart hjertelig knyttet. Han var så vennsæl og alvorlig, og han havde tillige den åbne og let tilgængelige sjællandske menneskenatur, helt anderledes end den ofte noget tillukkede vestjyske. Til ham søgte jeg mere end én gang, når mit sind var trykket – jeg syntes, det var så vanskeligt at være ordets forkynder både over for åndeligt kultiverede og meget lidt udviklede mennesker på én gang, men Hans Olsen vidste altid at sætte mod i mig. Desværre var hans helbred ikke så stærkt, og allerede i sommeren 1896 lukkede han sine øjne. Ham glemmer jeg aldrig.

Og lad mig så nævne Søren Peder Knudsen på Lille Skovgård. Han var opvokset i et fattigt husmandshjem i Vedslet sogn mellem Horsens og Skanderborg, havde haft drøje tjenester i sine helt unge dage, men var så omkring tyveårsalderen kommet under kristelig påvirkning af kapellan Kirkeby i Gangsted, var derefter blevet elev på Vallekilde højskole, hvor Ernst Trier fik stærk indflydelse på ham. Gennem Trier kom den unge dygtige bondekarl i forbindelse med Askov og blev bestyrer på Schrøders gård i Malt. Han blev snart kendt på egnen som en ualmindelig dygtig

landmand, særlig på kvægavlens område. Da flere af Vejen-egnens større gårde måtte overtages af kreditforeningen, meldte Søren Peder sig som køber til en af disse: Lille Skovgård. Penge havde han ikke ret mange af, men uden vanskelighed fik han en del af egnens kapitalstærke mænd til at gå i kaution. De vidste, han var både dygtig og solid. Så fik han gården og drev den op, som man kunne vente. Da en del år var gået, kunne han indbyde sine kautionister til at møde hos sig og løste dem så fra deres kautionsforpligtelse. Nu var han en holden mand.

Først i 43-års alderen giftede han sig med Christiane Rasmussen. Hun, der var en halv snes år yngre, havde tjent sammen med ham på Schrøders gård. I hende fik han en meget dygtig hustru, der passede udmærket til ham. Det var knap to år, før jeg kom til Vejen, at de havde holdt bryllup. Først i sommeren 1894 kom deres ældste datter til verden, siden kom der to til.

Man kunne, når man første gang stod over for Søren Peders lille, tætte skikkelse med det kraftigt skårne ansigt og det lune blink i øjenkrogene, ikke undgå at få følelsen af, at her stod man over for en ejendommelig personlighed. Fremtrædende var han på ingen måde, taler gav han sig heller ikke af med at være, men når han med få, knappe ord havde sagt sin mening i en landøkonomisk drøftelse, følte det tit, at han havde ramt sømmet på hovedet. Lun og morsom kunne han være. Et utal af pudsige historier stod til hans rådighed. Tjenstvillig var han – næsten over alle grænser.

En meget stor tjeneste fik Søren Peder Knudsen lejlighed til at gøre mig få måneder efter mit komme til Vejen: han skaffede mig en forpagter til præstegårdens jorder, og det en *god* forpagter. De nærmest foregående præster havde selv drevet avlingen, men derom kunne der for mit vedkommende slet ikke være tale. Det blev den unge sønderjyde Laust Fredslund fra Hygum. Af den kønne, ranke unge

mand fik jeg straks det bedste indtryk, og dette indtryk holdt sig både gennem de ni år, han sad som forpagter her, og i de mange efterfølgende år. Han har altid vist sig som en meget dygtig og velanset landmand, men tillige som et ualmindelig retsindigt og ædelt menneske, hvem det er mig og min hustru en glæde at kunne regne til vore venner.

Endnu en fest i efteråret 1896 kom jeg med til. Den har jeg mest bevaret i erindringen for noget pudsigt, som knytter sig til den. Gamle kaptajn Lundbye, stationsforstanderen i Vejen, havde nu taget sin afsked, og nu ville man inden hans afrejse hædre den gamle mand med et festmåltid på hotellet. Uagtet kaptajnen, navnlig i sine yngre år, havde haft meget udestående med »idiotanstalten« på Askov, som især ved elevernes komme og afrejse havde voldt ham meget brydsomt arbejde, blev det dog Poul la Cour, der var udset til at føre hædersgæsten til bords, og han holdt en rigtig pæn tale for ham. Der var mødt mange mennesker, og kaptajnen måtte frem med en tak til forskellige mennesker i kredsen, han i sin lange embedstid var kommen i berøring med.

Jeg fik da også min del af takken, idet han ville takke »vor højtbegavede præst og *sjæleforsørger*«. Sin eftermand (Wad) anbefalede han som »en hædersmand, *men* stille og rolig« – egenskaber som den gamle bidske, men i al sin bidskhed tit snurrige kaptajn ikke havde været i besiddelse af. Siden jeg kom til Vejen, havde han af og til sat sin fod i kirken og udtalt sin »begejstring« for den nye præst, som »kom så forfærdelig let fra sin prædiken«. Den gamle mand flyttede til København, men døde få måneder efter«.

Vejen ny kirke

»En sag, som i 1896 – lige fra foråret til jul – i høj grad optog os, og det med god grund, var opførelsen af den nye kirke i Vejen. Den 800-årige gamle kampestenskirke med sit murtårn var i årenes løb bleven alt for lille til at rumme

Vejen nye kirke. (Vejen Bibl.).

sognets stadigt voksende tal af kirkegængere. Ved mange lejligheder stod der både i stolene og i midtergangen tæt pakket med mennesker. Der var nu bevilget et lån på 24.000 kr. – en efter datidens forhold ikke så ringe sum. Arkitekt V. Ahlmann i Århus var engageret som den nye kirkes arkitekt. Inden nedrivningen skulle det undersøges, om der fandtes kalkmalerier under kalkpudset. I den an-

ledning kom arkæologen prof. Magnus-Pedersen²² herover i marts, men han fandt ingen kalkmalerier.

2. påskedag holdt vi for sidste gang gudstjeneste i den gamle kirke, og umiddelbart derefter begyndte nedrivningen, et arbejde, der slet ikke blev så let, da det gamle materiale – kampesten såvel som mursten – var ualmindelig solidt opmuret. Den nye kirke kunne ikke opføres på den gamles plads, da der lå tæt med grave, også nye, lige op ad denne. Derfor lagdes den på østsiden af kørevejen, hvor en del af byggegrunden i forvejen var kirkens eje, en plads, som ikke var ret heldig, da dens tårn på grund af den lave beliggenhed ikke kom til at hæve sig ret meget over nabo-husene, som lå den tæt inde på livet. Til midlertidigt kirke-lokale fik vi lov at benytte det nye, pæne missionshus, dog kun til prædiken og barnedåb. Andre kirkelige handlinger – altergang og brudevielse – henvistes til Læborg kirke. Til min forbavsel meddelte man mig, at grunden hertil var, at der i missionshuset ikke fandtes noget indviet alter(!).

Grundstenen blev nedlagt 15. maj af biskop Gøtzsche²³ i forening med provst Schjøtt og mig. Det blev en særdeles smuk højtidelighed. Byggearbejdet skred kun langsomt frem i sommerens løb; til tider stod det stille i flere uger, så jeg måtte melde det til provstesynet, der da fik sat lidt mere fart i bygmesterens – Hans Chr. Høllunds – arbejde. Heller ikke arkitekt Ahlmann tog sig synderlig ivrigt af arbejdet. Sjældent indfandt han sig, ligesom han ikke – til min og fleres forbavsel – påtalte den meget skødesløse pilotering under kirkens tårn. Hulmurene udfyldtes flere steder med nedfaldne murbrokker og kalkklumper, så der blev murforbindelse, hvor der ikke måtte være det. Endvidere havde arkitekten den geniale idé, efter at kirkens bjælkeloft var lagt, da at belaste det forholdsvis spinkle loft med 90.000 pund halvbrændte mursten »for varmens skyld«. Det havde selvfølgelig den virkning, at bolte og ankre i tagværket løsnedes, og loftsbjælkerne krummedes. Så måtte murstenene

slæbes ned igen fra loftet, der da beklædtes med asfaltpap, der jo gjorde lige så god nytte.

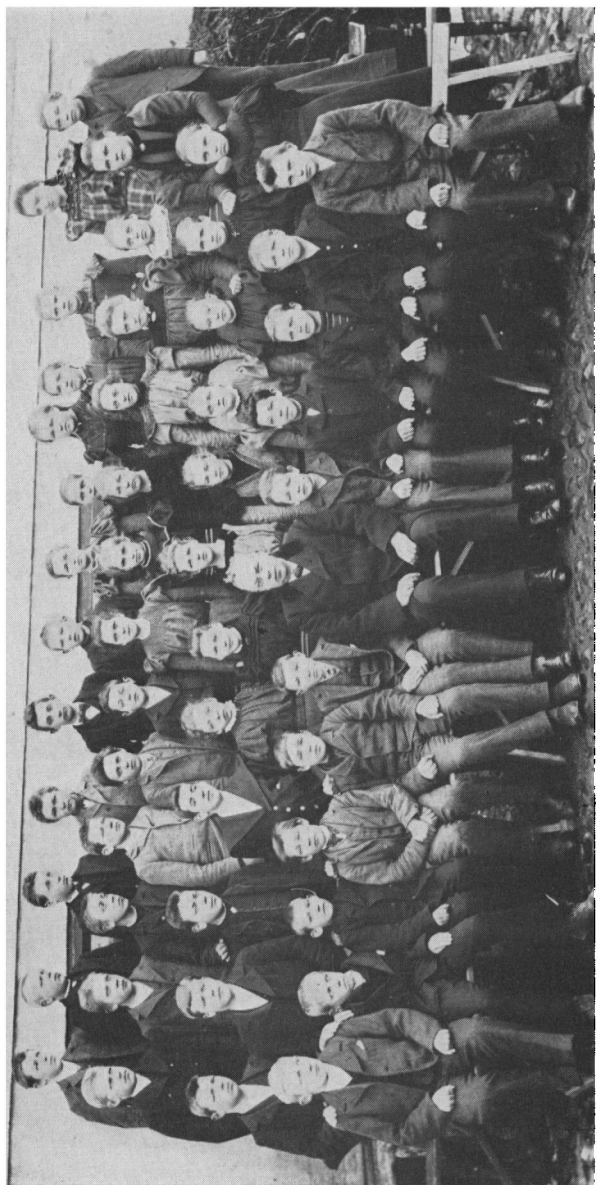
Den mangelfulde pilotering under tårnet medførte endvidere, at tårnmuren i løbet af meget få år slog revner, så den måtte holdes sammen med et solidt jernanker. Trods sin lavloftethed kom kirken dog til at tage sig helt godt ud, var lys og rummelig, og jeg var glad ved, at man tog hensyn til min henstilling: at sætte døbefonten for enden af midtergangen, nogle få skridt foran alterskranken. Den kom således til at indtage sin rette plads: midterpladsen i kirken og som vejviser til nadverbordet!

Endelig var den nye kirke færdig til indvielse, som så skete den sidste søndag før jul.

Så havde vi biskoppen og provsten igen, og desuden kom der på selve højtidensdagen en flok fremmede præster til stede. Der var naturligvis stuvende fuldt af mennesker ved kirkehøjtidene, som forløb særdeles festligt. En mand, som det var mig kært at se blandt de særligt indbudne, var folketingsmand I. C. Christensen,²⁴ min gamle degn fra Ringive-dagene. Han havde i finansudvalget været virksom for at skaffe lånet til den nye kirke.

Om aftenen var der et pænt festmåltid arrangeret i hotellets teatersal, hvor der blev udtalt gode ord for det nye kirkehus (af biskop Gøtzsche, L. Schrøder, lærer Jørgensen og flere). Også I. C. Christensen talte. Han fortalte, at han som dreng havde været til Vejen marked med sin fader og havde højlig undret sig over en karrusel kunne gå, indtil han fik at vide, at den blev sat i gang *indvendig fra*. Således forstod han nu også, at det, der var skyld i den store fremgang i Vejen, var kræfter, der virkede *indvendig fra*.

Mens vi var kirkeløse i Vejen, forefaldt der ualmindelig mange brudevielser, især om efteråret. De forrettedes så i Læborg kirke. Et par af dem blev dog besørgede i Malt kirke efter brudeparrenes ønske. Den ene var læge Bojesens ældste datter Gudnys vielse til Anders Rud, dengang præst

Konfirmandhold, konfirmeret 9. april 1899. Nr. 1 i forreste række slagterm. Peter Dall. Nr. 1 i anden række slagterm. Hagen Thomsen. Nr. 4 i anden række Johannes Richter, nr. 5 datter af købm. Laursen, nr. 7 Karen fra Dalhus, gift m. maleren Troels Trier, Vallekilde. Måske ældre Vejenboere kender flere. (Vejen Bibl.).

i Kauslunde, nu biskop på Fyn – et særdeles livligt bryllup, hvor vi var bænkedede i »Dortheasminde«s rummelige forstue.

Den anden brudevielse, jeg forrettede i Malt kirke, var den nye ejers af Taborgård, Niels Pihlkjærs (10. juli), som ægtede sin kære Sine, hvis fødegård i Ganderup i Fol sogn i Sønderjylland han en tid havde bestyret. Dette prægtige ægtepar blev siden nogle af vore kærester venner, hvis sølvbryllup i 1921 blev en herlig fest, men hvor sorgen året efter holdt sit indtog, da Sine i september 1922 brat blev revet bort«.

Richters forhold til Sønderjylland

Som tidligere nævnt var det særlig tre forhold, der gjorde, at Richter ønskede at flytte til Vejen: At få lov til at fortsætte pastor Sveistrups højt ansete præstegerning, interessen for Sønderjylland og håbet om berigelse af forbindelse med landets førende højskole, Askov.

Det gamle venskab med Sveistrup er omtalt i kronologisk rækkefølge. Efter min opfattelse vil det nu være rimeligt at trække en linje op til belysning af forholdet til Sønderjylland og til Askov. Jeg begynder med Sønderjylland og lader Richter selv føre ordet. År 1882.

»Højskoleforstander Rosendal fra Vinding var meget ivrig til at opfordre os til en lille tur til Sønderjylland: Flensborg-, Danevirke- og Dybbøl-egnen. Han skulle nok sørge for logi og kørsler dernede. Hans egne præstefolk hjemme fra Vinding, Hagemanns, skulle så gøre turen sammen med Birkedals og os. Han ville selv være vor fører. Vi fem – Birkedal²⁵ og hustru, Hagemann (fru Hagemann kom ikke med), Gudrun og jeg – rullede så over grænsen til det røvede land hinsides de sort-hvide grænsepæle. På Flensborg banegård modtog Rosendal os. Tidlig næste morgen rullede vi af sted i meget smukt vejr. Vejen gik gennem

Flensborg ned til Sankelmark, hvor vi stod af vognen for at se mindesmærket over de østrigere, der faldt her hin blodige 6. februar 1864. Vi gæstede den gamle, originale Tofte²⁶ på Aagaard ved Oversø. Der spiste vi frokost, den ene af de to »sønderjyske piger« på det bekendte billede, Toftes yngste datter, vartede os op; stiltfærdig og med vemod over de smukke træer gik hun omkring.

Videre drog vi mod syd, var inde i Stenderup kro og talte med den djærve, gamle krokone, dansk i sind og skind. Længere fremme standsede vi og så fra en høj ud over valpladsen ved Isted. Kort over egnen havde vi med, og Vau-pells²⁷ bog om krigen 1850 tog jeg frem, og af og til læste jeg højt.

Hvor underligt betagende at læse på en simpel sten ved en grøftekant: »Her faldt Schleppegrell«. ²⁸ Og længere fremme måtte vi op på en bakke tæt ved Grydeskoven, hvor en mindesten fortalte: »Her faldt Læssøe«. ²⁹ Og hist og her lå en indhegnet krigergrav, kønt smykket med blomster af kærlige hænder. Mens vi kørte videre ad Slesvig til, sang vi af fuldt bryst danske fædrelandssange. Ingen lagde os et halmstrå i vejen. Henad solnedgang kom vi til Slesvig, men kørte lige gennem byen ud til Lille Danevirke kro, hvor vi skulle overnatte. I den slumrende aften var vi ude på de tilgroede rester af Valdemarsmuren og lod blikket gå mod syd ad Gudfreds Kovirke til, og tanken gled tilbage til fremfarne tider. Krofolkene i Lille Danevirke talte vel tysk, men forstod rigtig godt vor danske tale.

Næste morgen tidlig vækkedes vi af Rosendal med den bedrøvelige meddelelse, at – det regnede. Det var ved den lejlighed, at Birkedal havde, hvad han kaldte en af sine store oplevelser: for første gang at se en højskoleforstander i underbukser! Ja, tonen var livlig og fornøjelig trods regnvejret. Vi kørte forbi »Thyras Borg« og »Margrethevolden«, var oppe på resterne af »Halvkredsvolden«, og drog så nordpå gennem Slesvig by ad hovedlandevejen.

Øjet gik atter ud over Isted-valpladsen og Lyrskov hede. Ved landevejen lå et hus, hvis beboer, en gammel forhen-værende slesvig-holstensk soldat, husede et helt museum af uniformsdele, våben osv., i sin tid opsamlede på valpladsen, desuden flyveblade med hån og spot over de danske – f.eks. Frederik VII båren i et net på en fiskerkones ryg.

Nu øste regnen ned, og det trøstede kun dårligt, at – som Birkedal sagde på sit rædselsfulde tysk: »Die Deutschen werden aber auch feucht!« I Flensborg gjorde vi holdt. Selvfølgelig måtte vi ud til krigergraven på kirkegården. Det var et betagende, stærkt stemningsbetonet øjeblik, da vi stod dér, hvor mange tapre var jordede, og sang så stille: »Slumrer sødt i Slesvigs jord«. Vi besøgte bl.a. fhv. kolla-borator Monrad,³⁰ den trofaste redaktør af »Nordslesvigsk Søndagsblad«.

Næste dag suste vi alle nordpå, og så sad vi inden søndag atter i vor stille præstegård med gode minder om rejsen i det kære danske land, der nu var i ørnens kløer.

Endnu samme sommer fik vi i vor umiddelbare nærhed gode ord at høre af to mænd, hvis virksomhed har været knyttet til den sønderjyske sag, nemlig pastor Sveistrup, der besøgte sine fordums tjenestefolk, Peder Hansen og Trine Duus, i Lindeballe.

Den anden taler var Cornelius Appel, som 30. august talte på Skærhoved om udsigterne for den danske sag i Sønderjylland. Det var en glæde for os at være lidt sammen med de to gode mænd.

Nogle dage efter min ankomst til Vejen kom en sønderjysk mand til mig og bad mig give ham og hans brud kirke-lig vielse i Vejen kirke, efter at de i deres hjemstavn havde fået »borgerlig vielse«, som de preussiske love bød. Det var Hans Have fra Grønnebæk i Jels sogn. Jeg sagde straks ja. Efter kirkevielsen skulle både lærer Jørgensen og jeg med til bryllupsgildet i Grønnebæk. Det var med helt underlige følelser, jeg rullede over Kongeåen ind i det kære tabte

land. Bryllupsgården lå ikke umiddelbart ved alfarvej. Derfor kunne indgangen til stuehuset pyntes med grønt og de danske farver. Og ved festbordet sad brudeparret under et mægtigt Dannebrog. Der blev sunget danske sange og holdt taler, også jeg vovede mig da frem med en sådan. Blandt gæsterne lagde jeg især mærke til en livligt talende gammel mand. Det var den forhenværende degn J. A. Kloster, nu sparekassebestyrer i Rødding. En ivrig dansksindet mand, der havde adskilligt at fortælle om de tyske præsters sprogbommerter. Jeg følte mig forfrisket og oplivet ved at være med til en fest som denne.

Det var mig kært, at Gudrun fik lejlighed til at gæste nogle sønderjyske hjem. Ikke blot var hun en junidag 1897 sammen med 19 andre kvinder herfra gæst på den gård i Ganderup i Fol sogn, som Niels Pihlkjærs hustru endnu ejede, men i juni 1898 gjorde hun sammen med Augusta Pedersen på Klevanggård en uforglemmelig og indholdsrig rejse på nogle dage. Den gik først til Rejsby, hvor de havde det rart hos en god dansk familie, Chr. Skrydstrup, og i Barsbøl, hvor de gæstede familien Beier. Både dér og på den øvrige del af rejsen, som lagdes over Flensborg, Dybbøl og Aabenraa, fik Gudrun et levende indtryk af preussernes hårde og hjerteløse adfærd mod de danske sønderjyder. Navnlig grebes hun stærkt af et møde i en jernbanekupé med en lille dansk lærerkone fra Ballum, i hvis hjem preussernes tunge og uretfærdige håndret føltes. Med stærke indtryk af et vågent, tålmodigt biende dansk folkeliv under trængselskår vendte Gudrun hjem«.

Richters forbindelse med Askov højskole

Richter var i forbindelse med Askov højskole, længe før han blev præst i Vejen. Da han kom til København som student 1868, havde han ikke haft nogen forbindelse med den grundtvigske kirkeretning. Han søgte til præster med anden observans, men ønskede dog også at høre Grundtvig.

Han skriver herom:

»En eneste gang kom jeg – i mit første studenterår – i Var-tov kirke og hørte Grundtvig, men hans tale fængslede mig ikke, den var åbenbart for »viderekomne«. Men naturligvis havde det sin interesse at se og høre den gamle navnkun-dige mand med det lange, hvide hår og skæg og med den underlig dybe stemme«.

Samme år kom Richter i forbindelse med den grundtvig-ske højskole, da han hørte forstander Ludvig Schrøder tale.

»Så kom Ludvig Schrøder i oktober 1876 til København og holdt nogle foredrag i Arbejderforeningens lokaler om overgangen i Norden fra hedenskab til kristendom. De foredrag blev jeg meget glad for. Men hvor underligt at sidde dér i den store sal mellem alle de mennesker og næsten ikke kende en eneste! Sangen greb mig også. Det var de grundtvigske sange, som folkehøjskolen havde lyst i kuld og køn, som lød dér.«

Da Richter blev kapellan i Seest, kom han i direkte for-bindelse med Askov højskole.

»Af særlig, ja, uvurderlig betydning for mig blev det be-kendtskab, jeg gennem Wagners fik gjort med Askov høj-skole. Schrøders foredrag i oktober 1876 har jeg tidligere omtalt, men nu kom jeg til personligt at mødes med man-den selv, som jo var Wagners svoger. Han holdt nogle fore-drag i Kolding om Luther. Dem hørte jeg med stor interes-se. Og nu varede det ikke længe, inden jeg kom ud til selve højskolen. 11. marts aflagde jeg besøg hos Sveistrup i Vejen præstegård – hvor jeg frydede mig over at opfriske min-derne fra bryllupsfesten dér i september 1875 – og fulgtes med ham den næste dag til Askov, hvor der holdtes offent-lig månedsmøde. Dér talte Nutzhorn om Thomas Kingo,

medens Schröder talte om nordmanden Erik Vullums angreb på Grundtvig. Den livlige sang og de gode foredrag fangede hele min opmærksomhed. Dér mødte jeg også første gang præsten Jens Schiørring³¹ (broder til borgmesteren i Kolding).

Endnu mere optaget blev jeg af efterårsmødet på højskolen i oktober 1878. Det var ikke blot de gode foredrag, der holdtes (Schrøders om Grundtvigs forhold til Baggese og Oehlenschläger f.eks.), men også de livfulde forhandlinger hver eftermiddag, hvori mange af mødets gæster deltog. Hele det fornøjelige samvær med mennesker, der var optagne af åndelige spørgsmål, og hvoraf mange kunne føje deres ord såre vel, den fuldttonende danske sang, der lød, de venlige og hyggelige småsamtaler mand og mand imellem, alt dette øgede en indre sans i mig, som jeg ikke havde kendt før, i alt fald ikke på denne måde. Blandt mødedeltagerne mindes jeg med glæde præsten Morten Bredsdorff fra Jernved, siden Thorkildstrup, og L. Poulsen, Bovlund i Sønderjylland. Jeg tog mine sangnoder med og fik da lejlighed til at give nogle numre til bedste.

I følgeskab med Schröder og Wagner fik jeg lejlighed til at overvære indvielsen af forsamlingshuset i Alminde, Wagners gamle hjem. Jeg husker, at Schröder var ikke så lidt i vånde, fordi han ingen tekst havde fundet til sin indvielsestale. Han klarede det dog stolt, da han omsider stod på talerstolen. Han gik ud fra Vølsunge-sagaen³² om hallen, som kong Vølsung lod bygge uden om et levende træ, og udtalte sit håb om, at huset, som her var bygget, måtte have et levende midtpunkt og så tages i brug både som talestue, som rådstue (når sognets mænd drøftede sognets sager) og som legestue (til at øve sund idræt for den opvoksende slægt).

Efterårsmødet på Askov højskole står særdeles tydeligt for mig. Askov havde netop da besøg af digteren M. Goldschmidt.³³ Den lille, livlige mand med det på én gang lune

og skarpe blik bag brillerne befandt sig åbenbart udmærket på Askov, hvor visselig også en stor del af opmærksomheden samlede sig om ham. Da Johannes Vedel³⁴ (Høve) en dag ved udgangen af foredragssalen tog ham om livet og sagde: »Ja, her er godt at være, det er som at komme i et forfriskende bad«, svarede han: »Ja, det har De sandelig ret i«. For efterårsmødedeltagerne læste han en aften fortællingen »En rejse i en bjergegn«. Derimod var han ikke til at formå til at fortælle noget om Søren Kierkegaard: »Mit forhold til ham har altid været polemisk«.

Jeg sang i hans påhør »Synger højt til Adonai«,³⁵ og vi kom da til at tale sammen om dens oprindelse, som han stadig hævdede var fra Mose-tid. En dag han ved et foredrag havde sat sig således, at han kunne overskue mange af tilhørerne, sagde han til mig: »Jeg holder så meget af at sidde her, så jeg kan se ansigtsudtrykkene hos disse mennesker. Disse grundtvigianere har sådanne levende øjne«.

Da Goldschmidt havde vægret sig ved at tale om Søren Kierkegaard, fik Schrøder præsten Nansen fra Taps, der var til stede, til at fremdrage nogle af sine erindringer om Søren Kierkegaard. Nansens afdøde hustru var en søster til geheimekonferensråd J. F. Schlegel, der havde ægtet Søren Kierkegaards fordums trolovede Regine Olsen. En af Nansens småerindringer husker jeg: Han havde en dag hørt biskop Mynster prædike i Frue kirke. Ved kirkens udgang gik Søren Kierkegaard ham lige forbi og hviskede til ham: »Atter en smuk parentes i Mynsters liv!«

Under mødet blev der i Skibelund krat afsløret en mindesten for H. A. Krüger.³⁶ Ved den lejlighed tog også Goldschmidt ordet«.

I julen 1886 fik Richter en direkte tilknytning til Askov, idet Gudrun Richters yngste søster, Helga, blev forlovet med forstander Schrøders søn Jens. Det store ja-gilde stod

på højskolen, festligt og livligt. Nordmanden Per Sivle³⁷ slog digterharpen til pris for »ham, som blev hendes, og hende, som blev hans«.

24. september næste år fejrede Schrøders sølvbryllup. Richters var med, og Richter fortæller herom:

»Festen på Askov var herlig: Sølvbrudgom og sølvbrud, som om formiddagen havde været til alters med slægt og venner i Vejen kirke, tog sig storartet ud med sølv-krans og sølv-aks, og over hele festen hvilede en stemning af taknemmelighed for de lykkelige samlivsår og den store og gode gerning blandt nordisk ungdom, som de var blevet brugt til. Dér blandt gæsterne mødte jeg bl.a. frk. Zahle, som jeg fik talt lidt med om gamle dage fra min lærertid ved hendes skole. Talerne ved de lange borde i den store gymnastiksal mindes jeg: Sveistrup, der med jævne, hjertelige ord overrakte sølvbrudeparret en større pengesum fra gode venner, og Ludvig Wagner, der – ret usædvanligt for ham – slog på de muntre strenge. Helt underligt er det at se, at denne store og smukke fest ikke med ét ord – hverken forud eller bagefter – blev omtalt i »Højskolebladet«.

1888 deltog Richter i et lærermøde på Askov højskole og fik her igen lejlighed til at bruge sin smukke, dybe sangstemme. Han sang »Gluntar« sammen med Jakob Knudsen og skriver:

»Vi opførte os så dramatisk, at vi under »Natmarchen i »Sct. Eriks gränd« sank »pladask i smutsen«, så at Holger Begtrup som »brandvakten« måtte til den store forsamlings jubel »hala oss upp utur dyn!«

I sommeren 1889 besøgte Schrøder med hustru og søn (Axel, senere tandlæge i Vejen) Richters i Ringive, hvor Schrøder fandt »behag i den allerede dengang ret store bog-

samling«. Efter hjemkomsten skrev han venlige ord om Richters »stille og rige virksomhed på heden«.

Schrøder tog levende del i alt, hvad der skete på Askov-egnen. Da Vejen-boerne ønskede en større kirke bygget, gjorde Schrøder sig til talsmand over for regering og rigsdag. Kultusminister Goos kom, ledsaget af et par ministerielle embedsmænd, til Vejen, hvor de sammen med Schrøder mødtes med kirkeværgerne og Richter for at se på forholdene ved den lille, gamle kirke. Der gik dog endnu et par år, inden der blev udsigt til opførelsen af en ny kirke, som tidligere omtalt. I »Højskolebladet« 1897 har Schrøder skrevet en artikel om »Den gamle og den nye Vejen-kirke«.

Ved adskillige lejligheder fik den nye præst Schrøders myndighed at føle. Et eksempel fra 1893:

»Askov havde jeg endnu ikke besøgt; jeg havde foreløbig nok at gøre med at sætte mig ind i de nye forhold i Vejen. Det var nu ikke ret til måde for Schrøder, hvem jeg traf i Kolding (hos borgmester Schiørring). »Vil De have os, eller vil De ikke have os? (nemlig som sognebåndsløserer)« spurgte han. Deri lå jo indirekte: Hvorfor har De endnu ikke besøgt Askov? – På hans spørgsmål svarede jeg naturligvis: »Ja, vel vil jeg have Dem!« Nogle dage senere var jeg da også i Askov, hvor sygeplejeforeningens bestyrelse holdt møde, og hvor jeg blev valgt ind i bestyrelsen i Sveistrups sted. Schrøders løste sognebånd. Ligeså Frederik Hansen med hustru. Dem så jeg meget hyppigt i kirken. Det samme gjaldt Schrøders gamle svigermøder, oberstinde Wagner, som ret blev en af mine trofaste tilhørere, hun var næsten altid ledsaget af fru Molbech,³⁸ der efter sin mands død var flyttet til Askov«.

I Askov forberedte man sig i løbet af sommeren 1894 til en stor mindefest: Halvhundredåret for Rødding højskoles oprettelse. Den holdtes i dagene 5.-9. september, og det

blev både en stor og smuk fest. I selve Rødding kunne den jo desværre ikke fejres.

»Rundt omkring fra – ikke blot fra Danmark, men også fra Norge, Sverige og Finland – strømmede man til festen. I højskolens have var der rejst et stort telt, hvor måltiderne indtoges, mens talerne holdtes i den store gymnastiksal. En stor kantate havde forfatteren Alfred Ipsen³⁹ skrevet og Nutzhorn⁴⁰ sat musik til. Jeg fik da også opfordring til at synge med i kantaten som korsanger, og da Schröder sagde: »Nu kan De betragte nodebladet, De står med i hånden, som adgangskort til mødet«, var jeg ikke sen til at benytte mig af denne tilladelse. Ja, jeg var med fra først til sidst og mindes med tak og glæde de mange gode ord, der lød.

Særlig opmærksomhed tror jeg nok, at rigsarkivar A. D. Jørgensens tale i Skibelund – hvor en del af festen afholdtes med afsløring af mindestene for H. D. Kloppenborg⁴¹ og Sveistrup – vakte.

Det var om Christian d. VIII's forhold til den sønderjyske sag. Om hans velmente forsøg på at vaske kongen ren i denne sag lykkedes, er vel nok et stort spørgsmål.

Det var Schrøders mening, at jeg som Sveistrups eftermand skulle ordne og indlede de kirkelige møder, som Askov højskole hvert år sidst i juli lod afholde i Skibelund plantage. Jeg gjorde det da også i nogle år. Da så Askov fik sin valgmenighed, faldt mit hverv selvfølgelig bort«.

Ordningen af disse møder satte for øvrigt en lille kurre på tråden mellem Richter og Schröder. Richter havde planlagt en Vesterhavs-rejse i 1895. Da Schröder hørte det, udbrød han forfærdet: »Vil De da have, at Rasmussen (præsten i Malt, hvem Schröder ikke satte videre pris på) skal ordne mødet?« Richter måtte da pænt opsætte sin rejse.

Et andet eksempel på Schrøders ikke altid vågne hensyn til andres følelse kom for dagen ved Hundsbæk plantages

årlige generalforsamling. Schrøder havde bedt Richter holde et lille foredrag i forbindelse med generalforsamlingen. Om forløbet skriver Richter:

»Hvor stor blev ikke min forbavselse, da Schrøder i stedet for at overvære foredraget brød op tillige med aktionærerne for at holde generalforsamlingen i plantørhuset og lod mig blive tilbage med en lille flok – mest kvinder og børn – for hvem jeg så holdt mit foredrag. Nu ja, det var – som Schrøders gode ven, den norske præst Fr. Vinsnæs, som var til stede, sagde – taktløst, men med alt sligt kunne jeg dog let bære over, når jeg tænkte på alt det gode og åndeligt berigende, som Schrøder både ved sin tale og sin personlighed bragte mig.

Var der på Askov en eller anden notabel gæst, som kunne interessere mig, blev jeg indbudt til at komme til stede. Således da rigsarkivar A. D. Jørgensen, hvis historiske arbejder jeg altid havde sat højt, en oktoberdag i 1895 gæstede Askov, indbød Schrøder mig og bad tillige mig og nogle af skolens lærere om i små taler ved bordet at bringe rigsarkivaren vor hyldest og tak for et eller andet arbejde. Jeg husker da, at jeg særlig fremdrog mindet om Jørgensens allerførste, for godt 25 år siden udkomne afhandlinger om de historiske folkeviser, som i høj grad havde fængslet min opmærksomhed.

Et kært og smukt træk fra Schrøders og hustrus vennesind mod Gudrun og mig var, at de betroede deres yngste datter, den 14-årige Julie, til os som vor husfælle, indtil hun det efterfølgende efterår var blevet konfirmeret af mig.

Af Askovs højskoles andre lærere blev det især Poul la Cour,⁴² jeg kom til at stå nær, uagtet hans fag (naturvidenskab) ikke særligt lå på min vej. Hans rene, ædle personlighed tillige med hans grundige videnskabelige klarhed følte jeg mig både greben og tiltalt af. Det var mig derfor en stor glæde, da han en aften, jeg var gæst i hans hjem, sagde til

mig: »Nu har jeg i aften siddet og set på Dem og synes, det er underligt, at vi to ikke siger »du« til hinanden«. At et gensidigt *du* fulgte herpå, siger næsten sig selv. I hans hjem var der godt at komme, også fordi hans hustru Christine, født Marstrand, var – og er – Gudruns gode veninde. Det var et tungt, ja et meget tungt slag, da den ædle Poul la Cour døde efter et kort sygeleje i april 1908.

Fra den anden ungdomsskole i Malt sogn, Ladelund landbrugsskole, søgte forstander Niels Pedersen⁴³ hyppigt til Vejen kirke. Denne gode mand bad mig forberede flere af sine døtre til konfirmationen, ligesom jeg talte over hans hustru, som i oktober 1896 pludselig døde på vej til efterårsmøde på Askov højskole«.

Askov valgmenighed

Som tidligere omtalt meldte en del familier i Malt sogn sig som sognebåndsløserne, bl.a. Schrøders. Dette forhold var med til at knytte stærke bånd mellem Richter og dem, f.eks. ved at børn fra disse hjem deltog i konfirmationsforberedelse i Vejen. Nu dukkede imidlertid tanken om en valgmenighed i Askov op og dermed risikoen for, at sognebåndsløserne og måske nogle valgmenighedsinteresserede fra Vejen ville slutte sig til den nye menighed. Det fik dog ikke uheldige følger, og at valget som præst faldt på Aksel Helweg, som tidligere konkurrerede med Richter om embedet i Vejen, var til stor glæde for Richter, som nu selv får ordet:

»Siden begyndelsen af 1899 havde man i Askov blandt højskolens lærere og dens venner indgående drøftet spørgsmålet om oprettelsen af en valgmenighed dér. For at kunne drøfte sagen med en større kreds blev der sammenkaldt til et møde på højskolen den 13. april, hvortil da også nabo-præsterne var særlig indbudne. Der blev gjort rede for tanken, særlig af Schrøder og la Cour, og det blev betonet, at

man ønskede en sådan menighedsdannelse med egen kirke og præst af hensyn til de mange unge, som året rundt samledes på højskolen, og at man stadig ønskede at stå i det venligst mulige forhold til sognemenighederne og deres præster.

Både Nissen (Brørup), Rasmussen (Malt) og jeg tog da også ordet. Nissen og jeg i alt væsentligt støttende valgmenighedstanken, Rasmussen derimod beklagende og hovedrystende. I løbet af sommeren viste det sig, at tanken også økonomisk var gennemførlig, og efter at der var gjort aftale med Aksel Helweg i Onsbjerg på Samsø om at blive menighedens præst, nedlagdes grundstenen til dens kirke den 27. august. I begyndelsen af september fik jeg en dag besøg af la Cour, som på sin smukke og hensynsfulde måde satte mig ind i, hvor vidt man nu var kommen, og at det var hans og de andre Askov-folks håb, at jeg – som nu ville miste mine sognebåndsløsere derfra og tillige måske nogle af mine egne sognefolk – ville vedblivende se på dem med venlige øjne, hvad jeg da også turde love ham.

Kort efter begyndte Aksel Helweg at afholde gudstjenstlige søndagsmøder på højskolen, indtil den nye valgmenighedskirke stod færdig til indvielse den 28. januar 1900. Det blev en overmåde smuk fest, som fejredes under stor deltagelse. Mange præster var mødt; bl.a. husede vi her Gudruns morbroder Jørgen Teilmann. Mens selve kirkebygningen – som Ludvig Schrøders brodersøn, Rolf Schrøder, havde givet tegning til – ikke vakte udelt beundring, var der næppe tvivl om, at den ædle præsteskikkelse, der nu skulle færdes iblandt os, jo fuldtud var på sin plads. Han skulle dog også i sin tid få sine vanskeligheder at kæmpe imod. Hensynsløshed havde hans fine natur ondt ved at tåle. Kun godt 14 år skulle han få lov til at sidde som valgmenighedspræst, så rev døden ham bort (august 1914).

Efter kirkeindvielsen og præsteindsættelsen var jeg med mange andre middagsgæster på højskolen. Dér henvendte

Schrøder da også nogle ord til os nabopræster, som nu altså ikke mere skulle betjene ham og hans med ordet og nådemidlerne. En lille smule varmere tak kunne jeg nok have ønsket i hans ord, thi der var i grunden – ingen.

For fremtiden gik nu ledelsen af de kirkelige Skibelundmøder om sommeren over til valgmenighedens præst. Alligevel har jeg talt ved et og andet af disse møder senere«.

Lidt trøst kunne Richter finde i de ord, hans svoger, Jens Schrøder, betroede ham om sin faders indstilling over for Vejen-præsten: »Han fik altid noget med sig hjem, når han var i kirke hos Richter!« At det forholdt sig sådan, har Schrøder åbenbart ikke haft nærværende, da han bragte sin lidt kølige takketale.

Selskab for germansk filologi

Der var blandt lærerne ved Askov højskole to eminente sprogforskere, dr. Marius Kristensen⁴⁴ og dr. H. F. Feilberg.⁴⁵ De fik samlet en lille kreds af sprogligt interesserede mennesker på egnen efter initiativ fra »Selskab for germansk filologi« i København, og Richter var ganske naturligt med fra begyndelsen. Levnedsbogen fortæller herom:

»Allerede på et lidt tidligere tidspunkt burde jeg have nævnet en sag, som både da og siden har været mig til stor glæde og til meget åndeligt udbytte. I 1897 var der – særlig ved magister (siden dr. phil.) Gudmund Schüttes⁴⁶ initiativ i København stiftet et »Selskab for germansk filologi«, som så havde fået mindre filialer i Lund og Horsens. Det var sprogligt interesserede mennesker, som ved månedlige sammenkomster samledes for at drøfte emner, der angik de nyeste undersøgelser inden for nordisk, tysk og engelsk sprogvidenskab, og udgav et lille blad (»Budstikke for germansk filologi«). Dr. Marius Kristensen spurgte så i februar 1900 mig, om jeg kunne have lyst og lejlighed til at være

medlem af en filial af dette selskab, som påtænktes dannet i Askov. Jeg svarede med glæde ja. Til at begynde med var vi kun 9 medlemmer (Marius Kristensen, dr. H. F. Feilberg, H. Nutzhorn, Poul Bjerge,⁴⁷ A. D. Dalsgaard (højskolelærer), Jens Johansen (Ladelund), G. R. Vøhtz, frk. stud. mag. Kirsten Møller og jeg). Senere kom flere til. Med nogle afbrydelser under verdenskrigen og de nærmeste år efter Feilbergs død har dette lille samfund, der nu helt selvstændigt og uden forbindelse med »Selskab for germansk filologi« holdt sig levende indtil denne dag under dr. Marius Kristensens ledelse.

Ved det første møde, 20. marts 1900, talte samme Marius Kristensen om forholdet mellem Skandinavien og England i vikingetiden. Ved det næste møde, 3. april, talte Feilberg om julefesten – grundtrækkene i hans senere udkomne tobindsbog om julen. 9. maj talte dr. Gudmund Schütte om brydninger mellem tysk og romansk nationalitet. Det har væsentligt været Feilberg og Marius Kristensen, der har ført ordet ved vore sammenkomster, og her må jeg da særlig fremhæve Feilberg, der altid havde denne sjældne evne til rede at kunne klart lægge sit emne – der altid toges fra hans rige folkloristiske viden – frem og belyse det fra forskellige sider, ja, det var ligefrem forbavsende at høre den ældgamle mand, også da han nærmede sig de 90, tumle med svære indiske gude- og heltenavne uden usikkerhed. Vi andre medlemmer tog sjældnere ordet, jeg for mit vedkommende talte i reglen kun på det møde, som afsluttede »sæsonen«, og som da plejede at holdes ved sommertid i Vejen præstegård.

Der herskede i almindelighed en livlig og fornøjelig stemning, så vi havde svært ved at bryde op. Men hvad der for mig personlig var en yderligere tiltrækning ved disse møder, var, at jeg mødte en time før de andre som gæst ved Feilbergs aftenbord. Straks ved et af de første møder indbød den kære gamle ven mig til at betragte mig som fast

aftengæst hos ham ved alle vore sammenkomster. Jeg mødte da så tidligt, at der blev lejlighed til at samtale en stund med ham i hans hyggelige, bogfyldte studereværelse. Han havde så gerne en eller anden ny bog at vise mig, eller han fortalte om en videnskabelig korrespondance eller om en oplevelse i hans yngre dage. Altid var der et emne ved hånden, som interesserede. Disse små hyggelige timer i den kære gamles hjem er mig uforglemmelige«.

Personlig mindes jeg den smukke, gamle mand, som med lette og hurtige trin vandrede mellem Askov og Vejen. Selvfølgelig tog jeg kasketten pænt af og fik til gengæld smilende, venlige nik, medens højre hånd i hurtigt tempo to, tre gange førtes til den sorte kalot.

»Historisk Samfund for Ribe Amt«

En anden forening, som havde Richters absolutte interesse, blev stiftet 1903 og danner grundlaget for nærværende årbog. Om oprettelsen af foreningen skriver han:

»I foråret 1903 trådte en forening i virksomhed, som i høj grad vakte min interesse, og som jeg i årenes løb kom til at skænke ikke så lidt af min arbejdskraft. Det var »Historisk Samfund for Ribe Amt«. Året i forvejen havde L. Schrøder under et besøg hos Frede Bojsen⁴⁸ på Rødkilde set dennes store samlinger til Møns historie. Det havde givet ham tanker om at få et arbejde i gang i Ribe amt til at indsamle bidrag til amtets historie og til i det hele at vække den historiske sans blandt amtets beboere. Han indbød da adskillige historisk interesserede mænd: kammerherre Stemann, Ribe, provst Nissen, Brørup, konsul Breinholt, Esbjerg, Poul Bjerger, Askov, og flere til et møde hos sig, og samfundet blev da stiftet. Jeg var ikke indbudt, men da bestyrelsen skulle vælges, tog man mig med i den. Tanken var da, at der både skulle holdes møder med foredrag om lokalhisto-

riske emner rundt om i amtet, og at der skulle udgives skrifter i samme retning, navnlig en årbog, der efter mit forslag skulle hedde »Fra Ribe Amt«.

Det første foredragsmøde holdtes i Varde 21. april 1903, hvor H. F. Feilberg talte om folketro om havet og overlærer Olsen, Varde, om et lokalt kulturhistorisk emne. Et senere møde samme år mindes jeg ligeledes med glæde over den gode tilslutning i Bække 25. september. Dér talte premierløjtnant Gedde fra Ribe om rytterfægtningen ved Vorbasse i 1864, medens jeg fremdrog mindet om præsten Niels Tøxen (død 1755) i Verst og hans kamp mod Pontoppidans forklaring. Samfundet udfoldede navnlig i sine første år en stor virksomhed med afholdelse af foredragsmøder, der i reglen fandt god tilslutning, navnlig i amtets vestlige egne. Vi havde en udmærket formand i kammerherre Stemmann,⁴⁹ der ret gjorde sig umage for at gøre samfundet og dets virksomhed bekendt rundt om i amtet. Og i konsul Breinholt i Esbjerg havde vi en dygtig kasserer, der desuden deltog i møderne med liv og varm interesse. Schrøders deltagelse i samfundets arbejde blev i årenes løb mindre og mindre; jeg antager, fordi højskolearbejdet lagde beslag på alle hans kræfter. Redaktionen overtog jeg, da det første år var gået, og har varetaget den siden (til Richters død 1928). Vi havde det overmåde rart og hyggeligt med hverandre, vi bestyrelsesmedlemmer, når vi samledes til disse møder. Konsul Breinholt plejede at sige, at det var det bedste »firma«, han var deltager i. En livlig og utvungen tone herskede.

Nu er jeg den eneste, der er tilbage af den oprindelige bestyrelse. Skønt møderne nu er noget sjældnere end i Stemmanns formandstid, har vi dog også nu gode møder.

At jeg var kommet i bestyrelsen for dette amtshistoriske samfund førte til, at jeg – såvel som Gudrun – nu blev kendt med den stemmannske familie. Såvel kammerherren som hans hustru forstod at føre interessante samtaler. Kundskabsrige og åndeligt interesserede var de begge, så

man havde altid udbytte af at være deres gæst. Da de opdagede, at jeg sad inde med en del personalhistorisk interesse, blev jeg rådspurgt om adskilligt, der kunne oplyse visse egne af ægteparrets litterære arbejdsområder. Navnlig har kammerherreinden benyttet min hjælp ved tilføjelse af personalhistoriske noter til den udgave af hendes faders – arkitekten, kammerherre Meldahls⁵⁰ brevveksling med sine venner, som hun er i færd med at udgive«.

Samarbejdet og venskabet fortsattes, efter at kammerherre Stemann var faldet for aldersgrænsen som amtmand og var flyttet til Haderslev. Min kone og jeg kom da også i det stilfulde hjem, dels sammen med mine svigerforældre, dels sammen med unge militære og jurister, som ægteparret følte en slags forpligtelse overfor. I fru Stemanns terminologi hed min kone »et kært minde fra gamle dage«.

Endnu en begivenhed i 1903 med relation til højskolen omtaler Richter. Det var afsløringen af »Modersmålet« i Skibelund. På grund af fru Schrøders sygdom måtte festligheden efter afsløringen henlægges til »Grønvang«.

»Jeg kan ikke forlade omtalen af 1903 uden at nævne den smukke fest, som holdtes i Skibelund den 27. juli, da »Modersmålet« blev afsløret. Vejret var ganske vist så uheldigt som vel muligt, men det lagde ikke bånd på den bevægede stemning, som fremkom både under selve afsløringen og under de udmærkede taler på festpladsen bagefter: Professor Høffding om A. D. Jørgensen, L. Schrøder om Lembcke.⁵¹ En hel del af de tilrejsende gæster, selvfølgelig konferensråd Heide,⁵² »Modersmålet«s giver, Vilh. Andersen,⁵³ Høffding,⁵⁴ Holger Rørdam (Lyngby), redaktør Jessen⁵⁵ (Flensborg), Hanssen-Nørremølle⁵⁶ samt en del af egnens folk samledes til et festmåltid på »Grønvang«. Også dér lød gode ord, som jeg glædede mig ved at optegne.

På Askov højskole holdtes der i 1906 en stor og smuk

fest, da Schrøder fyldte de 70. Blandt de mange lykønskende deputationer var også en fra Vejen-Læborg og Malt-Folding sygeplejeforening, hvis omhyggelige formand Schrøder havde været i en årrække.

Med udgangen af det vinterhalvår fratrådte Schrøder som højskolens forstander og flyttede ind i en nyopbygget vestlig fløj. Endnu fik han et par år at virke i i den ham så kære lærergerning. Hos den nye forstander, svigersønnen Jacob Appel,⁵⁷ og hans hustru har jeg og mine fundet den samme velvilje og det samme vennesind som i Schrøders tid«

Den nære forbindelse mellem Appel og Richter førte senere til, at Richter efter anmodning overtog posten som tilsynsførende med højskolen. De gamle ønsker om at komme til at stå højskolen nær gik altså helt i opfyldelse.

De sidste optegnelser i levnedsbogen om Askov højskole omhandler Schrøders og la Cours død, der indtraf 1908 med få måneders mellemrum. Det hedder her:

»Ret mange uger var vi ikke kommen ind i 1908, før et dødsbudskab meldtes os, som greb os smerteligt, om det end ikke kom uventet: Ludvig Schrøder døde efter et nyt apoplektisk anfald natten mellem 7. og 8. februar. Et vemodigt indtryk gjorde det, efter det første anfald, at se ham, den før så spændstige mand med den brede skikkelse, nu vanke om med stok i hånd. Sidste gang jeg så ham, den 4. februar, var, da vi var en del samlede i hjemmet, og Schrøders norske ungdomsven, Christopher Bruun,⁵⁸ havde holdt foredrag. De sidste ord, vi skiftede med hinanden, var om gamle Hans Jokum Lauridsen,⁵⁹ som var begyndt at skrante, og som Schrøder da ville have noget at vide om. Få dage efter, umiddelbart efter at han havde endt et klart og dygtigt foredrag om Luther – en af hans historiske yndlingsskikkelser – fandt datterdatteren Magdalena Konstan-

tin Hansen ham siddende målløs og hjælpeløs i sin stue. Og så var der ikke mange skridt til døden.

Jordefærden blev naturligvis i den store stil, og både Appels, Nutzhorns og la Cours taler gav vægtige vidnesbyrd om Schrøders ualmindelige betydning for den nordiske højskolesag. Såvel fra de nævnte mænds taler som fra andres, der talte enten i kirken eller ved bordet på højskolen efter jordefærden, tog vi varige indtryk med os hjem.

Og så skulle vi endda knap tre måneder efter på ny samles i Askov valgmenighedskirke til jordefærd, denne gang om Poul la Cours bære. I vinterens løb havde han som medlem af Stærkstrømskommissionen hyppigt møde i København. Han brugte da at tage med middagstoget fra Vejen, deltage i møde i København og vende tilbage med nattoget for at kunne genoptage sin gerning på højskolen næste morgen. Disse forcerede rejser sled på hans helbred. Da han så 18. april vendte hjem drivvåd af regn, satte han sig straks – uden at skifte klæder – til at arbejde på forsøgsmøllen. En stærk forkølelse gik hurtigt over til en heftig lungebetændelse, der så bortrev ham den 24. april. Jeg glemmer aldrig, hvor betagne Gudrun og jeg blev, da vi på vej til en maleriudstilling læste i »Folkebladet«s vindue et opslag: »Professor la Cour, Askov, død«. Vi gik straks til Askov. I nærheden af præsteboligen traf vi Axel Helweg, la Cours kære og fortrolige ven, og hans hustru. Disse to, inderligt bedrøvede mennesker, fulgte os til det la Courske hjem, hvor den dodes hustru kærligt og bevæget tog imod os. Vi delte af hjertet hendes dybe sorg«.

Hjemme i præstegården

Det lå John og Gudrun Richter stærkt på sinde, at deres sognebørn skulle føle sig hjemme i præstegården. Sidst i halvfemserne begyndte de at holde »åbent hus« en søndag eftermiddag i hver af vintermånederne. Herom læser vi:

»Det var os om at gøre, at vore sognefolk kunne være glade ved at samles, ikke blot i kirken, men også på mere familiær måde i præstegården. Tanken lod også til at slå godt an, og skønt vi ikke udsendte nogen offentlig indbydelse, samledes efterhånden en ikke så lille flok til disse møder. Hvor står disse aftensammenkomster levende i mit minde. Alt, hvad huset ejede af stole, anbragtes i den store sal. Også bænke fra konfirmandstuen slæbtes op ad den stejle bagtrappe. Stundom kunne der møde henimod 50.

Når de allerfleste var samlede, satte Gudrun sig til klaveret, og vi sang en salme. Så plejede jeg at tale over et eller andet kristeligt emne eller læse noget op i samme retning.

Jeg ville gerne, at tilhørerne bagefter skulle udtale sig, hvad da også jævnlig skete, uagtet det vist kun var nogle få, der tog ordet. Derefter dækkedes der kaffeborde både i salen og i de tilstødende stuer, og så samledes man til hyggelig samtale. Jeg læste gerne et stykke af en andagtsbog, en salme blev sunget, og man skiltes. I et par vintre henlagdes disse møder til Højskolehjemmet, som velvilligt åbnede sin sal for os. Da samme Højskolehjem så nedreves, blev disse møder på en måde husvilde, men senere er de dukket op igen, da »Kirkeligt Samfund af 1898« fik en kreds her med Gudrun som energisk formand. Så holdtes disse møder med omtrent de samme deltagere rundt om i de forskellige hjem og således da også i vort«.

En anden form for møder i præstegården var havemøderne. Det første afholdtes 1902, en smuk julidag.

»Vi fandt, at det kunne være både fornøjeligt og vistnok også kærkomment for mange at indbyde vore sognefolk og andre til møde med tale og sang i den store, smukke og velholdte have. Og vor indbydelse slog godt an: der kom mange mennesker. Under den kæmpestore gran, havens højeste træ, var talerstolen rejst. Dér talte så hin sommer-

Vejen å med broen ved præstegården.

dag vore kære venner Carl Schiørring fra Paaby og Axel Helweg fra Askov gode ord til forsamlingen, som blev indbudt til efter talerne at drikke en kop kaffe i det grønne. Dette første – og vellykkede – havemøde er siden da gentaget år efter år med god tilslutning og med mange forskellige talere: Ludvig Ingerslev, Odense, Morten Larsen, Holstebro, Holch, Brønshøj, og mange flere. Vi kunne nok i de første år mærke, at nogle af vore gode Askov-venner så med en lille smule misbilligelse på vore havemøder, idet de frygtede for, at det kirkelige møde, som holdtes i slutningen af hvert års juli måned, så skulle få mindre tilslutning. Denne frygt har dog vist sig at være helt ugrundet«.

Richter var et udpræget familiemenneske og levede i et helt ud lykkeligt ægteskab med sin Gudrun. Sølvbrylluppet kom derfor til at stå i strålende glans for ham. Det er meget udførligt beskrevet i levnedsbogen. Et uddrag lyder sådan:

»Vort hjemms hovedbegivenhed i 1907 blev Gudruns og min dejlige sølvbryllupsfest den 4. juli.

Egentlig ville vi helst have fejret den i stilhed sammen med vore nærmeste. Men på den anden side skønnede vi, at gode venner uden for vor nærmeste kreds gerne ville dele glædesdagen med os og desuden begyndte at røre på sig med hensyn til at tilvejebringe gaver til os i anledning af festen«.

Sølvbrudeparret Richter 1907.

Det voldte vanskelighed med at blive enige om gaven, men til sidst fandt man, at et maleri ville være det helt rigtige. Men motivet? Og maleren? Såvidt vides var det fru Maren Lauridsen, Grønvang, som fandt det forløsende ord: »Send en mand ned til præstefolkene og spørg dem, hvad de vil sætte mest pris på!« Som sagt, så gjort:

»En dag stod da vor gode ven S. P. Knudsen i vor stue som udsending fra »festkomiteen« og spurgte med sit lune smil: »Hvad vil I så helst have?« Vi var ikke længe om at bestemme os – det måtte blive et billede fra vort nuværende kære hjem, Vejen præstegård set fra haven. Maleren blev J. U. Bredsdorff,⁶⁰ som vi kendte fra tidligere år og godt kunne lide. Henimod slutningen af maj kom han og fik nu i en måneds tid ophold hos os. Det blev hyggeligt at have ham som gæst.

På billedet ser man nordsiden af præstegården med os tre præstegårdsbeboere som staffagefigurer: mig stående på verandaen, Gudrun stående nedenfor ved det store rosenbed og lille Signe ivrigt sysselsat med at rive havegangen ved den store gran og stenhøjen. Det blev et overmåde smukt og for os kært billede«.

Dette maleri hænger nu på væggen i Signes og mit hjem. Dagen blev omhyggeligt forberedt. Den tidligere forpagter Laust Fredslund tilbød sin hjælp og tog sig navnlig af haven. Indkørslen blev pyntet med grønt, blomster og flag. Den første gæst i den tidlige morgen var Hjalmar, med ny studentehue på hovedet og en »amagerhylde« under armen – en sølvbryllupsgave! Så gik det slag i slag med deputationer.

»Niels Pihlkjær og fru Rasmussen, Vandamgård, overrakte os Bredsdorffs maleri samt en adresse med givernes navne. En deputation fra Læborg bragte en pengesum, for hvilken

jeg købte et stort og smukt egetræsskrivebord, og en smukt kalligraferet adresse med givernes navne. At mine gamle sognefolk i Ringive heller ikke havde glemt dagen, bevistes ved, at de sendte mig en gave i guldmønt med fortegnelse over alle givernes navne.

Det egentlige glanspunkt var middagsbordet, hvor kære venner og frænder samledes med os og vore børn. Venlige lykønsningstaler blev holdt, og vor Johannes havde skrevet ikke mindre end tre sange – en til mig, en til Gudrun – begge af alvorlig karakter – og endelig en meget lystig og morsom vise om de tre retsinstanter i præstegården, hvor jeg var underretten, Gudrun overretten og vor lille syvårige Signe højesteret. Disse sange gjorde megen lykke. Over den sidste var svigerfader ved at briste af latter. Telegrafiske hilsener blev oplæst ved kaffebordet i haven, bl.a. fra min fordums degn i Ringive, nu konsejlspræsident og forsvarsminister I. C. Christensen«.

Også i dagliglivet ønskede Richter fællesskab. Med henblik på morgenandagten skrev den ældste søn i en sang: »Dag begyndt med bøn og sange, de har skønne efterklange«. Mange aftener læste præsten højt og glædede sig, hvis pigerne (dengang havde man dem i flertal) sluttede sig til. Nogle af dem gjorde det helt og fuldt. Et eksempel kan læses i levnedsbogen:

»Fra maj 1897 afløstes Karen Bojesen, læge Bojesens ældste datter fra »Dortheasminde«, af den 15-årige Johanne Madsen fra Anst, en lille, alvorlig, religiøst bevæget pige fra et godt hjem. Året forud havde jeg konfirmeret hende. Hun sluttede sig nær til os, den lille trofaste og samvittighedsfulde Johanne«.

Johannes trofasthed holdt gennem årene. Et vidnesbyrd herom lyder sådan:

Sognepræst J. Richter.

»Sidst i august kunne jeg fejre et 25 års jubilæum, nemlig for min præstevieelse 1877, men det gik meget stille af. Foruden Gudrun var der – såvidt jeg mindes – kun to, der ænsede det: Carl Schiørring og vor tidligere tjenestepige, den rare Johanne Madsen«.

Disse to smukke vidnesbyrd havde min hustru og jeg lejlighed til at overrække Johanne, nu Sørensen, på hendes 90 års fødselsdag. Det glædede hende meget, og hun mindedes med stolthed, at hun var den første fremmede, der fik lov til at bære »lille Signe« på armen. Meget betegnende kom en af hendes døtre til at hedde Signe. Ikke tilfældigt.

Foredrag og oplæsning

Richter blev meget benyttet som foredragsholder og navnlig som oplæser. Han læste lødige ting og har selv udtalt, at han betragtede oplæsningerne som et fast led i sin præstegerning. En oplæsningsrække en vinter i Vejen omfattede således værker fra vor litteraturs »guldalder«. Som regel kunne han notere vågen interesse hos tilhørerne, og han

læste da også aldeles ypperligt. De, der f.eks. har hørt ham læse »Det gamle spil om enhver«⁶¹ eller Svend Rindoms »Fred på jorden« har sikkert aldrig glemt det. Men tit var rejserne anstrengende og møderne dårligt tilrettelagt. Så kommer der et suk:

»I G. var det en mejeriforening, der holdt fest: Niels Lauridsens orkester fra Vejen spillede, og jeg læste op. Samme forening gjorde et noget uciviliseret indtryk. Til at begynde med sad mændene med hatten på hovedet og røg på deres piber; man blev ved at komme – og forstyrre – omtrent til jeg var færdig«.

»13. december holdt jeg oplæsning i B. En mere tør og træet tilhørerkreds tror jeg ikke, at jeg nogen sinde har læst op for«.

Men der er nu flest lyspunkter:

»Jeg rejser om eftermiddagen til efterårsmøde i Aagaard, hvor jeg skal tale og læse op både denne og den følgende dag. Begtrup holdt et godt foredrag om krigen. Jeg oplæste »Valgerda«,⁶² som blev fulgt med stor interesse af den store tilhørerskare. Næste dag ville jeg have læst Goldschmidts »Rabbien og ridderen«, men Brücker (værten) fandt, at det var for langt efter dagens tre foredrag. Jeg læste da lidt af »Soedtmanns Jomfruer«⁶³ og af Ingvor Bondesen. Efter aftenforedraget samledes mange gæster i Brücker's⁶⁴ hjem; han spillede på sit flygel, og jeg sang »Gluntar« sammen med Thormod Jørgensen fra Høng. Han er livlig og musikalsk. Morsomt at det gik, vi har jo aldrig prøvet sammen. Så sang han og jeg hver for sig nogle sange – det var livligt og fornøjeligt«.

Kongebesøg i Vejen

Lidt venlig ironi kan levnedsbogen også byde på. Det op-

styltede og underdanige lå ikke rigtig for Richters psyke. Et kongeligt besøg skildres således:

»Kronprinsens besøg – ja, det blev hin sommers (1900) clou i Vejen. Ribe amtsråd havde indbudt kronprins Frederik med sønnen Christian til at bese det sydlige Jylland med dets hedeplantager. Den 29. juni blev festdagen, hvor kronprins-toget omsider nåede til Vejen, hvor byen var flag-smykket og masser af mennesker på benene. Det nystartede ugeblad »Fremtiden« udkom med et festnummer. Uden for Præstkær præstegård havde alle provst Nissens syv børn taget opstilling med flag i hænderne, så kronprinsen for-bavset havde spurgt, om det ikke var »lånte« børn. Ved Frederik d. VII's sten⁶⁵ var der smykket med flag og grønt. Men hovedfesten holdtes på Hansens Hotel, hvor amts-rådet havde indbudt kronprinsen med følge og egnens hon-oratiores – også sognepræsten i Vejen – til en festmiddag. Svulmende, kongebegeistrede taler blev holdt, ja, vor kære provst Nissen, der var en god lejligheds-poet, slog harpen i næsten for underdanige toner: »Der bragtes et budskab, man knap kunne tro: Vor kronprins vil gæste vort ringe bo. – Op, jyder, at stævne til møde!«

Kronprinsen takkede i ret stereotype vendinger: – »Dybt rørt over de skønne ord . . .«, mens prins Christians takke-tale var langt naturligere og jævner. Efter middagen strå-lede illumination med nye elektriske lamper i hotelhaven. Med midnatstoget forlod tronarvingen med følge det be-gejstrede, hurraråbende Vejen«.

Gennem uddragene har vi set, at Richter har levet et rigt liv, har fået lov til at dyrke sine interesser og vundet sig venner, men først og sidst var han præst. Lørdag samlede han de tanker, han havde syslet med i ugens løb, og mødte altid velforberedt i sine kirker.

Det er vel sjældent, at en præst kan se den direkte virk-

ning af sin forkyndelse. Et af de eksempler, der anføres, kan nævnes her:

»I eftermiddag var en yngre mand hos mig og meldte en barnefødsel. Da han gik, sagde han: Jeg kan ikke lade være at fortælle Dem, at min fader, som døde for en måned siden i Christiansfeld, blev engang for nogle år siden under et besøg her så greben af en prædiken, han hørte af Dem her i kirken, at han fra den stund blev et helt andet menneske, og han talte tit om, hvad han, som før var et meget verdslig sindet menneske, dér havde hørt. – Det er sådan en lille meddelelse, som kan gøre så godt, når man tit tror sig helt unyttig«.

Richter havde en enestående hukommelse. Han huskede fødselsdage og slægtsforhold i sine menigheder. Det kom ham tit til gode under de mange besøg, han aflagde i hjemmene, ikke mindst under sygebesøg. Resultatet af sygebesøgene varierede naturligvis meget. Et par eksempler:

»I aften besøgte jeg den syge M. Hans hustru sagde, at han syntes at være i bedring. Jeg fandt ham rigtignok grumme sløj. Vi sang (hustruen og fem døtre var til stede) en salme, og jeg bad en bøn. Han takkede mig meget for, hvad han havde hørt af mig i kirken.

Om der er kristen alvor i den (familien), vil jeg lade stå hen«.

Kilderne

Levnedsbogen foreligger i tre indbundne, håndskrevne bøger og slutter 1908, men fortsættes i tre meget tykke dagbøger. Det sidste notat er skrevet 1928, få dage før Richters død. Hans faste, smukke håndskrift er ganske uforandret fra hans tidlige ungdom.

NOTER:

1. Geheimearkivet. Navnet blev almindeligt brugt fra 1720, da arkivmaterialet blev overført fra Rosenborg til en bygning ved siden af Det kgl. Bibliotek. Historikeren A. D. Jørgensen udformede som geheimearkivar den ordning, der 1889 ændrede Geheimearkivet til Rigsarkivet med ham som rigsarkivar.
2. Johannes Lem Smith, 1789-1849, assessor i Københavns politiret, testamenterede sin store formue til Københavns Universitet. Legatet var det største, universitetet indtil da havde modtaget. Det skulle bruges til understøttelse for unge studenter, der »have opvakt grundet håb om, at de med tiden ville præstere noget mere end almindeligt«.
3. Edvard Brandes, 1847-1931, den senere finansminister. Har skrevet væsentlige bidrag til skuespilkunstens historie samt henimod en snes skuespil.
4. Peder Fogh, 1675-1753. Ejer af Ryomgård i 40 år. Etatsråd. Han var en videnskabelig dannet mand, som med mange legater støttede oplysningsarbejde.
5. Peder Schiørring, 1831-1913. Borgmester i Kolding. Folketingsmand i partiet Venstre. Medlem af finansudvalget.
6. Hans Sveistrup, 1815-1893. Præst i Nørup og Randbøl 1840-1861. I Rødding fra 1861. Nægtede efter 1864 at aflægge ed til prøjserkongen og blev præst i Vejen-Læborg. Foretog derefter mange rejser syd for Kongeåen, indtil det blev forbudt.
7. Jakob Knudsen, 1858-1917. Cand. theol. 1881. Lærer ved Askov højskole. 1890 valgmenighedspræst i Mellerup, hvor han skrev »Se, nu stiger solen af havets skød«. Et omfattende forfatterskab. Meget benyttet som foredragsholder og oplæser. Ypperlig »Gluntar«-sanger.
8. Nathalia Zahle, 1827-1913. Bestyrerinde for skole med hendes navn 1851. Påvirket af Grundtvig sørgede hun for, at livet i hendes skole fik et nationalt og kristeligt præg.
9. Vejen præstegård. Opført i pastor Fugledes tid, 1850. Arkitekt var Peder Holden Hansen, Læborg. Stuehuset er fredet.
10. Fr. Barfod, 1811-1896. Historisk forfatter og politiker. Begeistret for skandinavismen udgav han bl.a. det fællesnordiske tidsskrift »Brage og Idun«.
11. Ludvig Schrøder, 1836-1908. Cand. theol. 1860. Lærer ved Rødding højskole 1861, forstander 1862. Efter krigen 1864 måtte han opgive arbejdet i Sønderjylland. 1865 grundlagde han sammen med Heinrich Nutzhorn Askov højskole, som blev førende for højskolearbejdet i Norden.
12. Bendix Madsen. Kom som pensioneret lærer til Vejen 1888. Var brystsvag, men levede et virksomt liv i Vejen i 45 år. Samlede en stor vennekreds om sig til sang, oplæsning og samtale.

13. Axel Helweg, 1853-1914. Valgmenighedspræst i Askov. Kirken indviet 1900. Blev i embedet til sin død.
14. Niels Jokum Termansen, 1824-1892. Født i Vejen. Opdraget hos en moster i Læborg. Folketingsmand 1858-78. I landstinget 1878-1886. En i høj grad oplyst og sprogbevaget mand. Blev kaldt »Danmarks lærdeste bonde«. Fremragende foredragsholder. Har bl.a. skrevet »Steen Steensen Blicher« og »Abraham Lincoln«.
15. Peder Larsen Skræppenborg, 1802-1873. Ejer af St. Skræppenborg i Brylle på Fyn. Under påvirkning af hernutterne i Christiansfeld rejste han som lægprædikant. Han blev flere gange idømt bøder og fængselsstraf for yderliggående udtalelser. 1841 flyttede han til Dons ved Kolding. Her købte han en stor gård og indrettede en forsamlingsaal, hvor han samlede præster og lægfolk til møder, kaldet »Høstgilder«. Efterhånden sluttede han sig til den grundtvigske retning. Særlig kendt er hans protesttale på Kolding torv mod kongen. Han udviste storslået gavmildhed både over for institutioner og enkeltpersoner.
16. Cikoriefabrikken »Nørrejylland«. Påbegyndt 1888 af Johannes Lauridsen, »Grønvang«.
17. Margarinefabrikken »Alfa« oprettedes 1898 af et aktieselskab med Johannes Lauridsen.
18. Vejen andelsmejeri oprettet 1891 med Poul Simonsen som første bestyrer.
19. Vejen brugsforening oprettet 1872. Særlig kendt blev uddeler P. J. Pedersen, som dygtigt førte forretningen gennem landbrugskrisens vanskelige år.
20. Hundsbæk plantage blev anlagt 1889. Areal 106 ha.
21. Johannes Lauridsen, 1847-1920. Ejer af gården »Grønvang«. Landstingsmand og nationalbankdirektør. Som enke skænkede fru Maren Lauridsen et fortrinligt orgel til Vejen kirke og bekostede en gennemgribende restaurering 1921.
22. Magnus-Pedersen (rettere Magnus Pedersen), 1827-1917. Konservator og arkæolog. Hans arbejdsområde var restaurering af gamle altertavler og kirkeinventar. Et særligt speciale var kirkelige kalkmalerier.
23. Karl Viggo Götzsche, f. 1833. Biskop over Ribe stift 1895 til sin død 1901.
24. I. C. Christensen. Richters forhold til I. C. Christensen i årene 1879-1882, da I. C. var lærer i Uhe og kirkesanger i Ringive er beskrevet i »Veje Amts Årbog 1974«.
25. Uffe Birkedal. Præst i Brande 1879-1884. I Ribe til 1892. 1900-1918 præst for unitarmenigheden i København.
26. Hans Mikkelsen Tofte, 1825-1917. Lærer bl.a. ved den nyoprettede danske skole i Flensborg. Nægtede at aflægge eden til den prøjsiske konge og afskedigedes 1867. Blev leder af landbrugs- og folkehøjskolen på Aagaard ved Oversø. Hans to døtre ses på bil-

- ledet fra krigergraven ved Bøffelkobbøl. 1877 skrev Drachmann mindedigtet »De vog dem, vi grov dem en grav i vor have«.
27. Otto Vaupell, 1823-1899. Sluttede sin fremragende indsats i krigen 1848-1850 og 1864 som oberst. Har bl.a. skrevet »Kampen for Sønderjylland 1848-50«.
 28. Frederik Adolph Schleppegrell, 1792-1850. General. Blev kaptajn i den danske hær 1819. Ypperlig leder i mange kampe i Treårskrigen. Faldt i Istedslaget under et modangreb ved Øvre Stolk. Den beskedne mindesten står der endnu.
 29. Frederik Læssøe, 1811-1850. Oberst. Faldt i Istedslaget under angreb på Grydeskoven. Mindesmærket står på højen, hvorfra han ledede kampen. Han besad helt overlegen militær indsigt.
 30. Christian Frederik Monrad, 1815-1889. Kollaborator (ældre titel for lærer ved en lærd skole). Underviste i Flensborg 1851-1864, da han fik sin afsked. Medstifter af Sprogforeningen og dens første sekretær 1880. Var stedfortræder ved »Flensborg Avis«, når Gustav Johannsen og Jessen var fraværende, f.eks. i fængsel.
 31. Jens Schiørring, 1825-1900. Præst i Ørslev ved Skelskør. Har skrevet salmerne »Herrens venner ingen sinde mødes skal for sidste gang« og »Kærlighed fra Gud«.
 32. Vølsungesaga. Et islandsk sagaværk, hvori gamle heltedigte er omskrevet til prosa. Har reddet indholdet af en række sange i et håndskrift, som nu er gået tabt.
 33. Meir Goldschmidt, 1819-1887. Jødisk forfatter. Har skrevet f.eks. » En jøde«, »Hjemløs« og »Fortællinger fra min onkels hus«. Redaktør af »Corsaren«, et ugeblad med skarp satire, men også alvorligt skrevne artikler. Helt dansk af sindelag.
 34. Johannes Vedel, 1841-1923. Kaldet »Smeden fra Høve«. Samtidig med, at han var en meget dygtig smed, havde han en lille skole for unge i overgangsalderen. Stærkt grebet af Grundtvigs skoletanker tilrettelagde han en skiften mellem legemligt og åndeligt arbejde for eleverne.
 35. Adonai: »Herren«. Brugtes af jøder, som veg tilbage for at bruge det hellige gudsnavn Jahve.
 36. Hans Andersen Krüger, 1816-1881. Født i Bevtoft. Var medlem af den tyske rigsdag fra 1871 til sin død. Djærv forkæmper for danskheden i Sønderjylland.
 37. Per Sivle, 1857-1904. Norsk lyriker. Skrev på landsmål. En tid elev på Askov højskole. Kendt i Danmark er hans sang: »Den første gang, jeg hørte sang«.
 38. Mathilde Molbech. Enke efter digteren Christian Molbech, som er mest kendt for sit skuespil »Ambrosius«. Fru Molbech døde i Askov 1909.
 39. Alfred Ipsen, 1852-1922. Forfatter. Cand. theol. Stod i stærkt modsætningsforhold til halvfemsernes naturalistiske holdning. Førte i »Nationaltidende« skarp polemik mod »Politiken«.

40. Heinrich Nutzhorn, 1833-1925. Studiekammerat med Ludvig Schrøder. Lærer ved Rødding højskole 1862 og ved Askov højskole fra 1865. Udgiver af sangbøger og melodisamlinger. Har skrevet melodier til en række folkelige og historiske sange.
41. Hans Diderik Kloppenborg, 1802-1882. Gårdejer i Skrave ved Københoved. Da Sveistrup blev afsat som sognepræst for Skrave og Rødding menigheder, overlod Kloppenborg ham sin store sal til gudstjenester. Dette var en naturlig følge af, at han under et ophold i København 1849 var blevet stærkt påvirket af Grundtvig i folkelig og kirkelig retning.
42. Poul la Cour, 1846-1908. Fysiker. Lærer ved Askov højskole. Kendt for sit arbejde ved en forsøgsmøllens fremstilling af elektricitet. Som lærer brugte han den historiske opbygning i et fag, f.eks. på grundlag af »Historisk matematik« og »Historisk fysik«.
43. Niels Pedersen, 1851-1911. Landbrugs- og mejeriskoleforstander på »Baungaard« i Malt.
44. Marius Kristensen, 1869-1941. Filolog. 1906 dr. phil. på afhandlingen »Fremmedordene i det ældre danske skriftsprog«. Lærer ved Askov højskole.
45. Henning Frederik Feilberg, 1831-1921. Præst og sprogmand. Hans hovedværk er »Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål«, bind 1-4.
46. Gudmund Schütte, 1872-1958. Dansk filolog. Ejer af »Eskjær«. Dr. phil. på afhandling af sagnhistorisk art, »Oldsagn om Godtjord«, med særlig undersøgelse af episke love.
47. Poul Bjerge, 1853-1931. Fra 1883 lærer ved Askov højskole. Var tillige skolens kasserer og bibliotekar.
48. Frede Bojsen, 1841-1926. Grundlagde 1965 Rødkilde højskole på Møn. Var som politiker formand for finansudvalget næsten uafbrudt i årene 1872-90.
49. Gustav Stemann, 1845-1929. Stiftamtmand i Ribe. Blev benyttet til forhandlinger med tyske myndigheder i spørgsmål om hjemløse. Under 1. verdenskrig vågede han nøje over vor neutrale grænse. Stiftede sammen med forstander Schrøder 1902 »Historisk Samfund for Ribe Amt«.
50. Ferdinand Meldahl, 1827-1908. Arkitekt, kammerherre. Genopbyggede Frederiksborg Slot. Fuldførte Marmorkirken. Som kgl. bygningsinspektør restaurerede eller ombyggede han de fleste kgl. slotte. Professor ved Kunstakademiet.
51. Edvard Lembcke, 1815-1897. Forfatter. Konrektor i Haderslev 1850. Hans sang »Vort modersmål er dejligt« blev første gang sunget i den danske foreningsbygning »Harmonien« 1859. Billedhuggeren Hansen-Jacobsen brugte »en højåren jomfru« som hovedfigur i sit værk »Modersmålet« i Skibelund krat.
52. Axel Heide, 1861-1915. Direktør for Privatbanken, København. Var overordentlig hjælpsom og yderst gavmild. Patriotisk indstillet

- skænkede han flere monumenter, således statuen af Absalon på Højbro Plads, den unge Oehlenschläger på Frederiksberg og »Mordersmålet« i Skibelund krat.
53. Vilhelm Andersen, 1864-1929. Litteraturhistoriker. Professor ved Københavns universitet.
 54. Harald Høffding, 1843-1931. Professor i filosofi ved Københavns universitet.
 55. Jens Jessen, 1854-1906. Redaktør af »Flensborg Avis«. 1902 medlem af den tyske rigsdag. På grund af sin uforsonlige holdning over for de tyske myndigheder tilbragte han sammenlagt 4 år i fængsel.
 56. H. P. Hanssen (Nørremølle), 1862-1932. Sønderjysk politiker. Medlem af den tyske landdag 1896-1908. Derefter medlem af rigsdagen til 1919. Krævede her Sønderjyllands genforening med Danmark.
 57. Jacob Appel, 1866-1931. Forstander for Askov højskole fra 1906 til 1928. Var kultusminister, undervisningsminister, kirkeminister i forskellige ministerier.
 58. Kristoffer Bruun, 1839-1920. Norsk præst og højskoleforstander. Oprettede 1867 en grundtvigsk præget højskole i Gudbrandsdalen.
 59. Hans Jokum Lauridsen, 1815-1910. Handelsmand og gårdejer i Vejen. Udpegede stedet for Askov højskole. Medlem af »Højskolerådet« og sagkyndig rådgiver i alle praktiske spørgsmål.
 60. Johan Ulrik Bredsdorff, 1845-1928. Maler. Udmærkede sig ved en frisk og følelsesfuld opfattelse af naturen.
 61. »Det gamle spil om enhver«. Skuespil af Hugo von Hofmannsthal. Oversat til dansk af forfatteren Johannes Jørgensen.
 62. »Valgerda«. Lystspil i 2 akter af Johan Ludvig Heiberg. Handlingen foregår på en herregård 1845.
 63. Valdemar Brücker, 1852-1929. Frimenighedspræst. Oprettede Aagaard højskole 1899.
 64. »Soedtmanns Jomfruer«. Forfatteren Gyrithe Lembche skildrer livet i en stiftelse for »gamle og agtværdige piger i trange kår inden for Vedby og nabosogns distrikter«.
 65. Frederik d. VII's sten. En mægtig kampesten, indviet 15. november 1880 til minde om »Frederik VII, Frihedens Giver«. En af de øvrige inskriptioner lyder: »Egnens Folk drog Stenen hid«, 1880.

P. L. Engelbrechtsen, født 1897 i Vejen. Lærereksamen Jelling 1918. Student 1933 (privat dimitteret). Skoleinspektør ved Haderslev statsseminariums øvelsesskole 1939-50. Skoledirektør ved Horsens kommunale skolevæsen 1950-65. Adr. 7 vej nr. 6, Aalholmparken, 3400 Hillerød. Har bl.a. skrevet Vor kirkes historie, 1944, redaktør og medforfatter af Praktik, håndbog for unge lærere. Artikler i Sønderjyske årbøger, Vejle amts årbog 1974, Danske studier, Dansk udsyn.